

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2008-07-30

UDK 314:351.755(450.361)"17"

TRŽAŠKI TERITORIJ V LUČI KONSKRIPCIJE IZ LET 1777/1778: PRVI IZSLEDKI

Aleksej KALC

Narodna in študijska knjižnica – Odsek za zgodovino, IT-34138 Trst, Ul. Petronio 4
Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Inštitut za zgodovinske študije, SI-6000 Koper, Garibaldijska, 1
e-mail: aleksej.kalc@zrs.upr.si; aleksej.kalc@nskodsek.191.it

IZVLEČEK

Prispevek daje vpogled v socialno-demografsko in gospodarsko strukturo tržaškega teritorija, to je kmečkega dela tržaškega občinskega ozemlja, na koncu sedemdesetih let 18. stoletja, ko je območje občutilo vpliv velikih sprememb, ki jih je prinašal hitri razvoj tržaškega pomorskega emporija. Prikaz temelji na statistični obdelavi registrov prebivalstva, ki so nastali ob vojaški konskripciji na koncu leta 1777 in na začetku 1778. Predstavljene so značilnosti poselitve in različne naselbinske tipologije na kraških in flišnatih tleh in s temi povezane posestne razmere, načini dostopa do zemlje, značilnosti agrarne ekonomije in neagrarne oblike gospodarstva. Podrobno sta analizirana demografska struktura in družbeno-gospodarski sestav prebivalstva, opisane so nekatere jasneje zaznavne težnje v demografskem obnašanju in socialnem razvoju. Poseben poudarek je na družbenih in gospodarskih razmerjih z bližnjim mestom, na vprašanju prostorske gibljivosti prebivalstva in na vzorcih priseljevanja ter vgrajevanja tujcev v družbeno in gospodarsko stvarnost teritorija.

Ključne besede: Trst, kmečko prebivalstvo, 18. stoletje, družbene strukture, konskripcija

IL TERRITORIO DI TRIESTE ALLA LUCE DELLA LEVA MILITARE DEL 1777/1778: PRIME TRACCE

SINTESI

Il contributo offre uno sguardo nella struttura sociale, demografica ed economica del Territorio di Trieste, ovvero nella parte rurale dell'area comunale di Trieste alla fine degli anni Settanta del 18° secolo, quando questa zona era soggetta all'influenza di grandi cambiamenti portati dallo sviluppo esponenziale dell'emporio marittimo della città. L'articolo si basa sull'elaborazione statistica dei registri della popolazione, utilizzati per la leva militare alla fine del 1777 e all'inizio del 1778. Vengono presentate le caratteristiche della popolazione e le diverse tipologie abitative sul suolo carsico o sulla pietra flysh e le relative condizioni di proprietà, i tipi di accesso ai terreni, le caratteristiche dell'economia agraria e le forme non agrarie di commercio. Vengono analizzate nel dettaglio la struttura demografica e la composizione socio-economica della popolazione, si descrivono alcune tendenze più evidenti nel comportamento demografico e nello sviluppo sociale. Un'attenzione particolare viene dedicata alle condizioni sociali ed economiche della città, alla questione della mobilità della popolazione e agli schemi di immigrazione e di assimilazione degli stranieri nella realtà sociale ed economica del Territorio.

Parole chiave: Trieste, popolazione rurale, 18° secolo, strutture sociali, leva militare

UVOD

Kot ugotavljajo sicer redki avtorji,¹ ki so pri proučevanju zgodovine Trsta namenili pozornost tudi tržaškemu *teritoriju* in se spraševali, kaj se je dogajalo v agrarnem predelu tržaškega občinskega ozemlja z nastankom prostopristaniškega mesta in preustrojem njegove družbeno-gospodarske strukture, je tak prikaz zelo otežen zaradi skromnega obsega in tipologije razpoložljivega gradiva. Jasno je, da je vladne oblasti zanimal predvsem utrip prostega pristanišča in država je vlagala veliko javnih sredstev v uresničevanje tega merkantilistično naravnega projekta za družbeno-gospodarsko rast avstrijske monarhije. Kvalitativna in kvantitativna poročila, ki so jih v duhu "državne aritmetike" tržaški vladni upravitelji pošiljali zlasti od srede stoletja dalje na Dunaj, so se torej osredotočala predvsem na mesto in stanje trgovine (Cusin, 1932, 3). Tudi beneški vohuni so v poročilih oblastem Serenissime, ki so z dokajšnjo pozornostjo opazovale nastajanje konkurenčnega trgovskopomorskega pola na severnem Jadranu, informirali v prvi vrsti o dogajanju in razmerah v mestu (Tucci, 1980, 95–96; Panariti, 1998, 117). O podeželju, čigar gospodarstvo je bilo v državnem merilu nepomembno in je postajalo za sam Trst (a ne za tržaško podeželsko prebivalstvo) vse bolj marginalno, pa so poročali le obrobno. Edino ohranjeno oziroma do danes znano poročilo, posvečeno izrecno *teritoriju*, je sestavil Pasquale de Ricci leta 1769 (Cusin, 1932, 3). Zlasti za drugo polovico stoletja obstaja tudi o tržaškem podeželju razmeroma dosti koristnega gradiva, med katerim sicer ni za zgodovino agrarnih območij tako dragocenih virov, kot sta terezijanski in jožefinski kataster (Dorsi, 1984). Obvladovanje gradiva pa predpostavlja poleg izluščenja dokumentov iz obsežnih zbirk tudi potrpežljivo sestavljanje zelo fragmentarne mozaične kompozicije. Epizodično in pogostoma površno pisanje zgodovinarjev o tržaškem *teritoriju* moremo povezati, poleg prvenstvenega zanimanja za pomorski emporej, tudi zamudnemu pripravljalnemu delu, ki ga terjajo sistematične arhivske raziskave in usposabljanje serijskih ter kvantitativnih virov za analize. Sami temeljni prispevki o zgodovini tržaškega agra v 18. stoletju so zaradi

tega večkrat rezultat naključnih najdb zanimivih preglednih dokumentov prej kot dosežek namensko vodenih tematskih raziskav.²

Ta razprava želi prispevati k dopolnjevanju poznavanja tržaškega *teritorija* z informacijami in ugotovitvami, ki jih ponuja vojaški prebivalstveni popis, tako imenovana konskripcija iz leta 1777 in 1778. Ta temeljni dokument, sestavljen iz 23 registrov ali "populacijskih knjig", je edini razpoložljivi celoviti poimenski pregled prebivalstva tržaškega agra iz 18. stoletja. Dragocen je z demografskega vidika in še bolj z vidika družbenih, gospodarskih in posestnih struktur.³ Za to priložnost je bil v nekaterih podatkih nadgrajen s pomočjo popisa prebivalstva mesta iz leta 1775 (BCT, 1), v razpravo pa so bili dopolnilno pritegnjeni poleg kvalitativnih še nekateri drugi demografski in gospodarski serijski dokumenti, ki jih je mogoče primerjalno uskladiti s konskripcijo, kot je popis gmotnega stanja družin iz leta 1782 (AST, 1) in cerkvene matrike mestnih župnij, pod katere je spadal del sosesk. Jasno je, da konskripcijska dokumentacija, kljub nesporni dragocenosti, ponuja dokaj površinsko družbeno in demografsko sliko takratnega tržaškega podeželja. Diskriminacija ženskega prebivalstva, ki ga konskripcija upošteva le obrobno, je samo najočitnejša pomanjkljivost vira. Ob njej moramo omeniti, poleg napak, nejasnosti in nepopolnosti zapisov, vsaj še vprašanje popisnega koncepta. Čeprav je šlo za pravi državni statistično-demografski sistem, ki je služil najrazličnejšim upravnim potrebam centralne države, so bile konskripcije glede strukturnih klasifikacij prebivalstva urejene v skladu s primarnim, to je vojaškim smotrom. Zaradi tega je tudi družbena in gospodarskostrukturna slika, ki jo lahko izpeljemo iz konskripcijskih registrov, pogojena s tem kognitivnim namenom. Konskripcijski podatki terjajo torej primerjave, preizkuse in dopolnila, ki so mogoči le z razširitvijo podatkovne zbirke s pomočjo dodatnih kvantitativnih in kvalitativnih virov. Ta prispevek ne more zadostiti tako ambicioznemu cilju in se zadovoljuje s kritičnim branjem konskripcijskih podatkov, izpostavitvijo nekaterih deformativnih vidikov in izrisom najočitnejših socialnodemografskih značilnosti neposrednega tržaškega podeželja.

1 Med njimi velja omeniti predvsem Fabia Cusina (1932), ki je zadevi posvetil eno redkih specifičnih študij.

2 Taki primeri so poleg Cusinove razprave še Dorsi (1989), ki predstavlja poročilo tržaškega okrožnega glavarja in policijskega ravnatelja Antonia Pittonija iz leta 1786, Tucci (1980), ki je objavil podoben opis izpod peresa anonimnega beneškega informatorja, najbrž iz leta 1752, in Babudieri (1990), ki se naslanja na poročilo vladnega svetnika Pasqualeja de Riccija iz prvega obdobja druge polovice 18. stoletja o agrarnih dejavnostih, manufakturah in trgovini v Avstrijskem primorju. Pomemben je prispevek Kandlerja v reviji *Istria* (1846), nadalje študija Ubaldinija (1987) na osnovi štirih risb *teritorija* v 16. in 17. stoletju, in Verginelle (2003) o slovenski tržaški okolici od 18. stoletja do prve svetovne vojne, objavljena v skupinskem delu o gospodarski in družbeni zgodovini Trsta. Med namenskimi znanstvenimi raziskavami so poleg Verginelle še Navarra (1993), Kalc (1999, 2005; 2008) in Volpi (1995). Več je domoznanskih študij, med katerimi Trampus (1984), Pahor (1987), Kovačič (1993) in Pahor (2007). Dragocena je ekspertiza prof. S. Pahorja o nastanku in razvoju tržaških okoliških naselij, ki je bila pripravljena sredi sedemdesetih let 20. stoletja za potrebe regulacijskega načrta tržaške občine v sodelovanju z arhitektom M. Kokorovcem in objavljena v nadaljevanjih v Primorskem dnevniku novembra 1975.

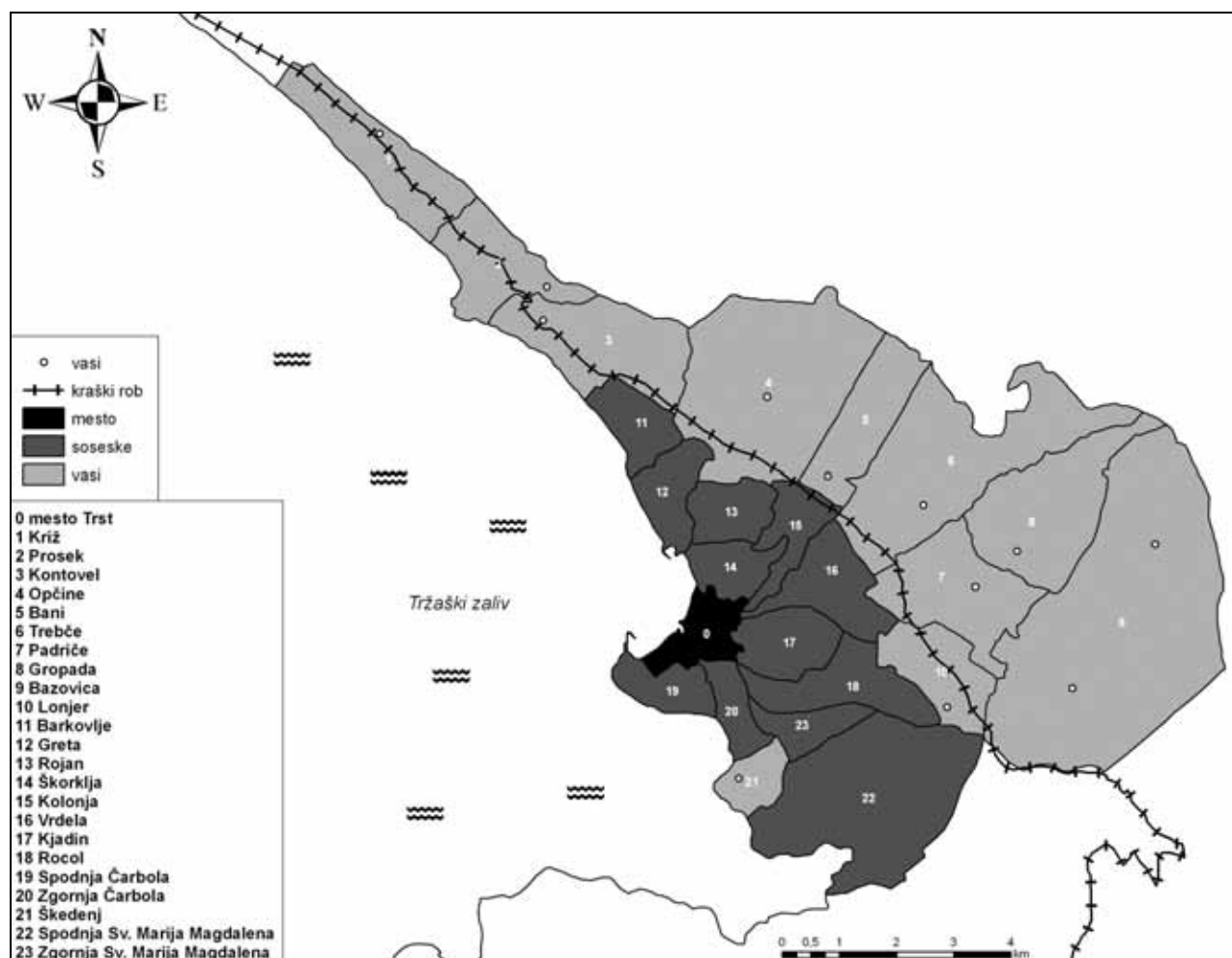
3 Vir hrani diplomatski arhiv (*Archivio diplomatico*) tržaške mestne knjižnice (*Biblioteca civica di Trieste*). Naslovi registrov se glasijo *Ort / Contrada* [ime vasi ali soseske] *Beschrieben Im* [mesec in leto] *von dem Johann Anton Tognana von Tonnefeld. Policey Actuario*. Oris nastanka in značilnosti vira v Kalc (2008).

ORIS PROSTORA

Tržaško občinsko ozemlje je bilo v času, ki nas tu zanima, razdeljeno na mesto (*Città*) in teritorij (*Territorio*). Delitev na mesto (*civitas*) in okolico (*districtus*) je obstajala od samih srednjeveških začetkov, skladno z upravnimi razlikami in zemljiškimi pravicami, s tem da je okolica segala dlje v notranjost zaledja (Kandler, 1861, 93). V 18. stoletju pa sta *teritorij* in cela občina obsegala ozemlje, ustrezno tistemu, čigar zunanje in notranjeupravne meje so bile leta 1818 točneje določene z uvedbo katastrskih oziroma davčnih občin. Prvotne meje med mestom in *teritorijem*, ki so se ujemale z mestnim obzidjem, so se v 18. stoletju s širjenjem mestne naselbine stalno spreminjale in niso več jasno ločevale urbane od podeželske komponente občinskega ozemlja (Pahor, 1973, 72–73). Navzven je

občina mejila na severnem delu na gospostvo Devin, na južni pa na gospostvi Schwarzenek in Socerb. Na jugu, ob izlivu reke Glinščice, je za nekaj sto metrov mejila tudi z Beneško republiko. To mejo, ki so jo morali v tem traktu stalno vzdrževati, ker sta jo morje in rečni tok brisala, je varovala oblast postonjskega okrožja, ker se v Trstu za tako kratek odsek ni izplačalo imenovati posebnega komisarja (Dorsi, 1989, 156).

Teritorij se je raztezal in se postopoma širil v obliki trikotnika od severozahoda proti jugovzhodu vzdolž obale in okrog urbane aglomeracije. V geomorfološkem pogledu sestoji območje *teritorija* iz dela na kraški planoti in flišnatega ter deloma naplavinskega sveta, ki se izpod Kraškega roba širi do morja. Ob obali so bile v več krajih soline, ki so jih tik ob mestu v 18. stoletju izsušili in na njihovem območju zgradili tako imenovano novo ali Terezijansko mesto. Kraški rob, ki deli

Sl. 1: Notranja upravna delitev tržaškega teritorija ob popisu 1777/1778 (izdelal B. Krapež, podlaga Pahor, 1973, 73).

Fig. 1: Internal administrative division of the Trieste Territory at the time of the 1777/1778 conscription (made by B. Krapež based on Pahor, 1973, 73).

kraško planoto od spodnjega območja, so imenovali Vena (Pahor, 2007, 23) in je stoletja predstavljal tudi pravno mejo v izkoriščanju naravnih dobrin. Strmine, ki se naslanjajo na Kraški rob, pa so imenovali Griže in so bile dolga stoletja namenjene gozdu. Medtem ko je bilo na kraški planoti razširjeno pašništvo, je pod Kraškim robom (*a Vena inferius*) po statuarnih pravilih veljala prepoved živinoreje oziroma je bila ta dovoljena samo pod določenimi pogoji. Že v 17., predvsem pa v teku 18. stoletja sta se z novimi nastavki tržaškega gospodarstva in pospešeno pomorsko vlogo mesta začela tradicionalni pravni red in nekdanja namembnost podeželja v marsičem de facto spreminjati pod pritiskom potreb in tudi zahtev vse številnejšega kmečkega prebivalstva. Krajinski in gospodarski videz tega območja konec šestdesetih let 18. stoletja je vladni svetnik Pasquale de Ricci takole okarakteriziral: "Tržaški teritorij je tesen in skoraj v celoti hribovit. Tla so večji del tako kamnita, da obrodijo le redko travo, ki nikoli ne zraste v seno; na drugem delu, ob morju, so soline, tretji del pa je primeren za obdelovanje in daje žito, vino, oljke in murve" (Cusin, 1932, 11). Prvi del opisa se nanaša na kraško planoto, kjer si je kmečko prebivalstvo s trebljenjem kamenja in krčenjem gmajne potrpežljivo pridobivalo travniške ograde in obdelovalne površine. Tretji del pa je najrodovitnejši in je tvoril zgodovinski tržaški ager.

Teritorij je bil upravno in po naselitveni tipologiji razdeljen na dva dela. Zunanji pas so tvorile vasi (*Ville*), to je strnjene kmečke naselbine s pripadajočimi ozemlji, poznejšimi katastrskimi občinami. Vasi so bile po vrsti od severozahoda proti jugovzhodu Križ (*Santa Croce*), Prosek (*Prosecco*), Kontovel (*Contovello*), Opčine (*Opicina*), Bani (*Banne*), Trebče (*Trebiciano*), Padriče (*Padriciano*), Gropada (*Gropada*), Bazovica (*Basovizza*), Lonjer (*Longera*) in Škedenj (*Servola*). Med vasi je sodila tudi Lipica, se pravi cesarska kobilarna s pripadajočim ozemljem, ki pa upravno ni spadala pod mestni magistrat, temveč je bila odvisna neposredno od cesarske oblasti (Berlam, 1938/39, 322). Večina vasi je nastala v srednjem veku, le Kontovel, Padriče in Bani so novoveškega izvora.⁴ Vaška naselja so na kraški planoti, razen Lonjerja, ki sicer leži naslonjen na Kraški rob, in Škedenja, ki leži na nizkem gričku ob morski obali. Ozemlja kraških vasi so se raztezala tudi na fliš in v primeru Križa, Proseka in Kontovela do morja. Samo bazovsko in gropajsko vaško ozemlje sta popolnoma kraški, škedensko pa flišnato in napolavinsko.

Soseske so bile Barkovlje (*Barcola*), Greta (*Gretta*), Rojan (*Roiano*), Kolonja (*Cologna*), Škorklja (*Scorcola*), Kjadin (*Chiadino*), Vrdela (*Guardiella*), Rocol (*Rozzol*), Spodnja Čarbola (*Chiarbola Inferiore*), Zgornja Čarbola

(*Chiarbola Superiore*), Zgornja Sv. Marija Magdalena (*S. Maria Maddalena Superiore*) in Spodnja Sv. Marija Magdalena (*S. Maria Maddalena Inferiore*). V soseskah so naselbinsko tkivo tvorile sprva pristave in redke gruče hiš ter gospodarskih poslopij, ki so se v teku 18. stoletja začele množiti s širjenjem kolonizacije starih in novopridobljenih kmečkih površin. Zaradi rasti prebivalstva in oblikovanja krajevnih skupnosti so najverjetneje leta 1761 tudi soseske dobile svoje župane, medtem ko so bili v vaseh ti prisotni že od nekdaj. Sosesk je bilo do leta 1777 deset, da bi obmestni prostor politično in gospodarsko bolje upravljali in nadzirali vse gostejši promet, ki je skozenj vodil v mesto in iz njega, pa so ob uvedbi policijskega reda za tržaško podeželje leta 1777 njihovo število povečali na dvanajst, s tem da so iz obsežnih ozemelj Svete Marije Magdalene in Čarbole pridobili po dve (Kalc, 1999, 274). Meje med posameznimi soseskami in vasi so bile tudi po nekoliko boljših definiciji ob uvedbi policijskega reda približne in marsikje nejasne, tako da med posameznimi skupnostmi in sosednjimi gosposkami ni manjkalo sporov glede pašniških in drugih pravic vse do franciscejskega katastra.

Območje sosesk in ozemlja vasi pod Kraškim robom so bila, kot pravi de Ricci, za agrarno ekonomijo najbolj hvaležna, zaradi morfološke razgibanosti pa je bilo kmetijsko izkoriščanje zahtevno, saj je strmi svet terjal pridobivanje in vzdrževanje teras, dostopov, sistemov za odvajanje deževnih voda in varovanje pred erozijo. Zaradi tega je bilo obdelovanje, ki je bilo v mnogih legah lahko samo ročno, drago in cene pridelkov primerno visoke, tako da je tržaško kmetijstvo uživalo od nekdaj pravno zaščito. To je veljalo zlasti za vinogradništvo, ki so mu cesarske listine priznavale posebne privilegije. Te je v obliki privativnih pravic prodaje tržaško vinogradništvo ohranilo tudi po odprtju prostega pristanišča, da bi tržaški vinogradniki ne trpeli zaradi konkurence tujega, cenejšega vina, ki ga je mesto uvažalo, da je zadostilo vse večji porabi. Protekcionistične privilegije so tržaški proizvajalci (tako mestni lastniki vinogradov kot sami mali kmetje) z vsemi močmi branili pred pohodom liberalistične logike in postopnim drsenjem v tržno ekonomijo (Tamaro, 1942–43, 329, 342–343; Kalc, 2005).

Če je tržaški flišnati svet postavljajal kmetovanju stroge pogoje, a je trud zlasti v najboljših legah nad morjem tudi kvalitativno nagradil, so bila kraška tla občutno bolj nevhvaležna. Zato so kmetje poleg pašniške živinoreje in poljskih kultur na osočenih in pred pozebo varovanih površinah pogosto gojili vinsko trto, zlasti pa so se mnogi – kot razodevajo registri o vinski proizvodnji iz druge polovice 18. stoletja – tej panogi posvečali na

4 Prvič se omenjajo: Gropada I. 1278, Padriče 1574, Bani 1619 (priimek Ban, bližnja naselbina Ligusel pa že 1139), Bazovica I. 1297, Prosek 1289, Križ 1260, Lonjer 1234, Kontovel 1446, Opčine 1308, Trebče 1300 (Bufon, Kalc, 1990).

najetih ali drugače pridobljenih nasadih pod Kraškim robom. V zvezi s tem se je de Ricci v svojem poročilu na Dunaj izrazil zelo laskavo o pridnosti in požrtvovalnosti kraških kmetov: "Na kamnitem območju sta občudovanja vredna trud in spretnost krajanov, ki znajo izkoristiti vsako ped dobre zemlje v svoj prid; tu obrodi žito, tam se rodi vino, povsod je prej raslo živo kamenje; in zemljo, ki rodi to žito in to vino, obdeluje človeška roka, ker živina pri tem ne more biti v pomoč. Iz dneva v dan se množijo mala kamnita zemljišča, spremenjena v polja, ki se jim v krajevnem jeziku reče doline" (Cusin, 1932, 11). Zgodovinar Attilio Tamaro je za tako povoljno mnenje de Ricciju očital pristranskost, češ da je bil sam zastopnik interesov kmetijstva. Dejstvo pa je, da je de Riccijevo sodbo delil tudi tržaški policijski ravnatelj in okrajni glavar Antonio Pittoni, znan po izraziti razsvetljenski navdahnjenosti in prostodušni neizprososti do vsega, kar se ni skladalo z napredkom in delavnostjo. V poročilu dvorni pisarni leta 1786 je takole pisal: "... pogled na tržaško kmetijstvo je neprijeten. Če pa pomislimo, da je treba zemljo zadrževati s podpornimi zidovi, jo rahljati in narediti rodovitno s prisilo motike in lopate, če pomislimo, da globina zemeljske plasti ne presega ene pedi in da se gnojilo tovari na ramenih, ni mogoče zanikati, da je prebivalstvo podjetno in delavno" (Dorsi, 1989, 144–145).

DEMOGRAFSKA SLIKA

Število in prostorska razporeditev prebivalstva

Konskripcija, opravljena ob koncu 1777. in na začetku 1778. leta, je na tržaškem teritoriju naštel 1.344 hiš in 5.145 pristojnih prebivalcev. 634 hiš in 2.096 prebivalcev je bilo v soseskah, 710 hiš in 3.049 prebivalcev pa v vaseh. 18 prebivalcev je bilo odsotnih: 10

jih je bivalo v mestu, 8 v drugih avstrijskih deželah oziroma neznanu kje. Prisotnih pa je bilo 239 tujcev, od teh jih je bilo 12 iz Trsta, 197 iz avstrijskih dednih dežel in 30 iz drugih držav. Skupno je torej konskripcija naštel 5.366 prisotnih prebivalcev, 2.229 v soseskah in 3.137 v vaseh. To je prvi razpoložljivi podatek o celotnem prebivalstvu tega območja, ki je bil pridobljen z direktnim individualnim popisom, medtem ko so se dotedanja štetja nanašala na ognjišča oziroma se omejevala na določene kategorije prebivalstva, na primer vojaško sposobne ali robotnike.⁵

V nadaljevanju se bodo prikazi in analize opirali na podatkovno osnovo, pridobljeno iz poimenske evidence vseh prisotnih oseb, z izjemo prebivalcev Spodnje Svete Marije Magdalene, katere register ni več na voljo. Za to sosesko, v kateri je bivalo 296 ljudi, od tega 35 tujcev, bo uporabljen podatek izvirnega skupnega tabelarnega izkaza, ki je objavljen v prilogi in s pomočjo katerega je bila sestavljena tudi tabela 1. Izkazi, sestavljeni na osnovi registrov, malenkostno odstopajo od le-teh zaradi nekaterih števnih napak oziroma dvoumnih zapisov, njihova podatkovna osnova pa obsega 5.075 prebivalcev.

Tabela 2 prinaša v četrtem stolpcu število prebivalstva po posameznih naseljih v soseskah in vaseh. Kot vidimo, je večinski delež odpadel na poselitveni pas s strnjjenimi naselji (58,4%), med katerimi so po velikosti prednjačili Prosek, Opčine, Kontovel in predvsem Križ. Ta je bil s skoraj 500 prebivalci največja vaška skupnost in zaradi izrazite demografske rasti je tekmoval glede tega z Opčinami celo 19. stoletje do prve svetovne vojne. Zanimivo je, da so bila večja naselja značilnejša za zahodni del občinskega ozemlja, saj so Opčine, Prosek, Kontovel in Križ zajemali dobro polovico vsega prebivalstva vasi. Na vzhodnem delu pa je bila velikost naselij manjša, tako da je bil le Škedenj primerljiv z zahodnimi vasmii, medtem ko sta med kraškimi izstopala

Tabela 1: Hiše, pristojno in prisotno prebivalstvo ob konskripciji 1777/1778.

Table 1: Houses, cognizant and present population at the 1777/1778 conscription.

	Število hiš	Pristojno prebivalstvo	Odsotni	Tujci	Prisotno prebivalstvo
Soseske	634	2.096	6	139	2.229
Vasi	710	3.049	12	100	3.137
Skupno	1.344	5.145	18	239	5.366

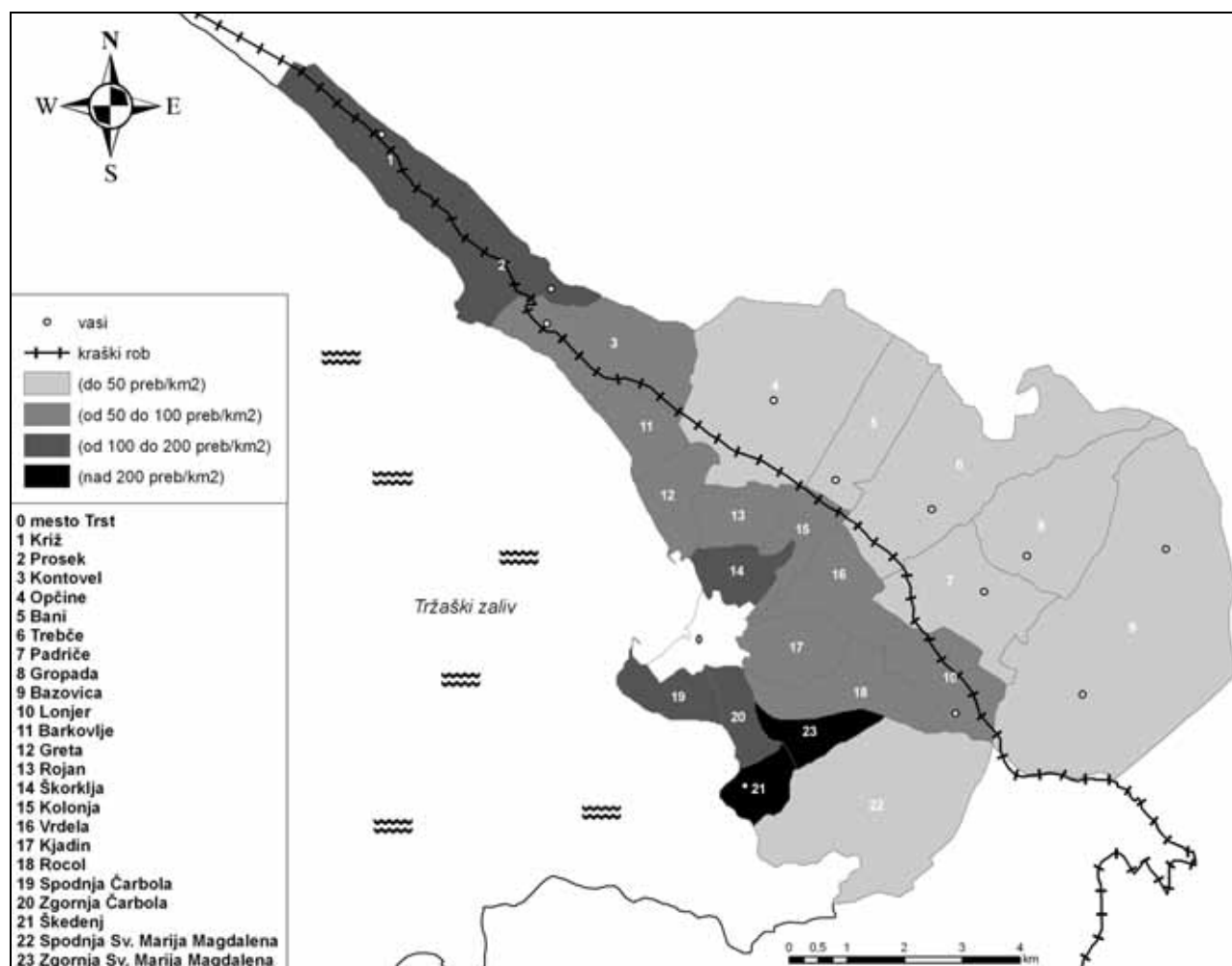
5 Tovrstni znani dokumenti so: *Registro de Sudditi di questo Teritorio, come segue* iz leta 1742, v katerem so poimensko navedeni moški, pripravni za vojaško službo (*Homini per moschetto*) in robotniki (*Homini per Robotta*) iz okoliških vasi, naštel pa je tudi vprežna živina (AST, 2); tabelarni prikaz *Notta Specifica Delli Capi di Casa de Sudditi, Grani, Animali Bovini, animali minuti, animali suini, ed vino che attualmente si ritrovano avere nelle Ville del Territorio di questa Città di Trieste* (AST, 3); *Elenco delle case delle mandrie signorili, degli affittuali livellari delle contrade esterne, nonché dei proprietari rurali delle ville dell'altipiano*, se pravi seznam mestnih lastnikov pristav (mandrij), najemniških zemljiških posestnikov v soseskah in vaških kmečkih posestnikov, sestavljen leta 1773, ko so oštevilčili hiše za potrebe konskripcije in za nastavek zemljiške knjige (BCT, 3); konskripcijski register ali vojaška knjiga (*Militarbuch*) prve konskripcije iz istega leta s poimensko navedenim moškim prebivalstvom sosesk (BCT, 4). Podrobneje o tem Kalc (2008).

Bazovica in Trebče. Soseske so imele tradicionalno manj prebivalcev, prav v teku 18. stoletja pa sta nastopila vidnejša demografska rast in naselitveni razvoj. Prebivalstvo je bilo številčnejše na vzhodnih območjih (obe S. Mariji Magdaleni), na Vrdeli in na Škorklji, naselitveno tkivo pa je bilo razpršeno v manjše zaselke in skupine oziroma posamezne hiše ali pristave.

Območje sosesk je bilo ob popisu vsekakor že gosteje poseljeno kot vaški pas *teritorija*, saj sta si bila dela v površinskem razmerju 3:7, s tem da je bila gostota prebivalstva v soseskah skoraj enkrat večja od gostote v vaseh (80,47 prebivalca na kvadratni kilometer proti 49,12). Glede notranje delitve pasov je značilno, da so bile soseske po obsegu manjše, z izjemo Spodnje Sv. Marije Magdalene, ki je z 8,81 km² površine močno presegala povprečje (2,3 km²). Kljub najvišjemu številu prebivalcev je bila zato Spodnja Sv. Marija Magdalena

najredkeje poseljeno območje, Zgornja Sv. Marija Magdalena pa najgostejše. Sledile so Škorklja v severni, Zgornja in Spodnja Čarbola pa v južni neposrednejši bližini mesta.

Ozemlja vasi so si bila po obsegu veliko bolj raznolika in odstopajoča od povprečja, ki je znašalo 8,33 km². Daleč pred vsemi je prednjačila Bazovica, ki so ji sledile Opčine in Trebče. Skupno so ta tri ozemlja krepko presegala polovico velikosti celotnega vaškega pasu, njihova poseljenost pa je bila dokaj nizka, saj je znašala le tretjino prebivalstva vseh vasi. V najzahodnejšem delu *teritorija* se podatki o gostoti prebivalstva skladajo z velikostjo tukajšnjih naselij in potrjujejo poudarjeno obljudenost tega najožjega dela *teritorija*. Od severozahoda proti jugovzhodu se je torej vaški pas prostorsko širil in zajemal vse več kraškega sveta, njegova poselitvena gostota pa je vidno pojemala. Po-

Sl. 2: Gostota poselitve na tržaškem teritoriju ob popisu 1777/1778 (izdelal B. Krapež, podlaga Pahor, 1973, 73).

Fig. 2: Settlement density in the Trieste Territory at the time of the 1777/1778 conscription (made by B. Krapež based on Pahor, 1973, 73).

Tabela 2: Površina, število in gostota prebivalstva.
Table 2: Population area, number and density.

Kraj	Površina			Prebivalcev		
	Orali, sežnji ²	Km ²	%	Število	%	Na km ²
Barkovlje	322,409	1,91	2,09	155	2,89	81,13
Kjadin	362,1151	2,09	2,28	186	3,46	89,18
Spodnja Čarbola	213,405	1,23	1,34	129	2,40	105,20
Zgornja Čarbola	210,081	1,21	1,32	140	2,61	115,91
Kolonja	268,99	1,54	1,68	126	2,35	81,75
Greta	289,216	1,66	1,82	155	2,89	93,23
Vrdela	459,0097	2,64	2,88	252	4,69	95,47
Rojan	280,69	1,61	1,76	120	2,23	74,52
Rocol	503,673	2,89	3,16	212	3,95	73,24
Škorklja	2.52,1247	1,45	1,59	238	4,43	163,74
Zg. Sv. Marija Magdalena	232,345	0,76	0,83	228	4,25	299,90
Sp. Sv. Marija Magdalena	1.531,555	8,81	9,61	296	5,51	33,62
Soseske	4.924,341	27,80	30,35	2237	41,65	80,47
Bani	467,941	2,69	2,94	96	1,79	35,71
Bazovica	3.032,08*	17,43*	19,03*	299	5,57	20,48*
Kontovel	793,1389	4,56	4,98	396	7,37	86,75
Gropada	939,1527	5,40	5,90	112	2,09	20,72
Lipica	*	*	*	58	1,08	*
Lonjer	457,538	2,63	2,87	157	2,92	59,70
Opčine	1.675,1234	9,64	10,52	413	7,69	42,86
Padriče	726,1494	4,18	4,56	98	1,82	23,45
Prosek	553,23	3,18	3,47	414	7,71	130,20
Križ	665,215	3,82	4,18	487	9,07	127,34
Škedenj	201,451	1,16	1,26	359	6,68	310,19
Trebče	1.582,267	9,10	9,93	245	4,56	26,93
Vasi	11.095,054	63,80	69,65	3.134	58,35	49,12
Skupaj	16.019,396	91,59	100	5.371	100	58,64

* Lipica je šteta pod Bazovico.

membno prebivalstveno jedro je med vasmi predstavljal Škedenj na jugu, ki je imel najmanjše ozemlje nasploh in je zato močno izstopal v gostoti poselitve. Škedenj je bil skupaj s Čarbolama in Zgornjo Sv. Marijo Magdaleno pravzaprav del gosteje obljudenega ozemlja v južnem obmestju, ki se razprostira ob obali oziroma gleda proti morju. Sprva Škedenj tudi ni bil štet med vasi in je šele s časom zaradi strnjene strukture in tipologije prebivalstvene skupnosti dobil status vaške enote, podobno kot Lonjer, vendar s posebnostjo (Kandler, 1846, 180), da je postal vaška enklava med soseskami in morjem.

Spol, starost in stan

Konskripcija je med prisotnim prebivalstvom ugotovila 2.770 oseb moškega, 2.596 pa ženskega spola. V razmerju med spoloma je torej z 51,6 odstotka (oziroma

106,3/100) prevladovalo moško prebivalstvo. Temu višku so delno botrovala selitvena gibanja, predvsem prisotnost duhovščine in vojaštva, nekoliko odsotnost žensk, ki so služile v mestu, največ pa naravni razvoj, ki je zlasti v nekaterih krajih v desetletjih pred konskripcijo beležil znaten presežek moških rojstev nad ženskimi.

Vir nam nudi za tisti čas zelo dragocen in razmeroma redek podatek o starosti prebivalcev, ki pa se zaradi vojaškega značaja popisa omejuje na moško populacijo. Posebno vprašanje je pri tem še verodostojnost podatkov, ki odstopajo od resničnosti v tem, da se zgoščajo okrog starosti, deljivih z deset. To, dobro znano in v starejših prebivalstvenih popisih močno razširjeno netočnost, je pripisati ugotavljanju starosti ljudi namesto letnice njihovega rojstva. Starost so ljudje pogostoma poznali le približno oziroma so jo navajali pavšalno, kar je prihajalo do posebnega izraza, če je

Tabela 3: Prebivalstvo po spolu.
Table 3: Population by gender.

	Moški		Ženske		Skupno
	Število	%	Število	%	
Soseske	1.153	51,7	1.076	48,3	2.229
Vasi	1.617	51,5	1.520	48,5	3.137
Skupno	2.770	51,6	2.596	48,4	5.366

bila starost blizu okroglih števil. Ta napaka je iz letnega razporeda frekvenc nadvse očitna, sintetično pa je prikazana v tabeli 4, ki za vsako okroglo starost prinaša razmerje med ustrezno frekvenco starosti in povprečjem petletja, ki vsebuje v sredi omenjeno starost.⁶ Kot vidimo, so v nižjih starostih podatki bolj zanesljivi kot od tretjega desetletja dalje, ko indeks kaže na vse večja popačenja, pri čemer je v zgornjih starostih tudi pod vse večjim vplivom nizkega števila primerov. Starost mlajših oseb je bila točneje poznana, nedvomno pa so jo tudi popisovalci skrbneje ugotavljali zaradi potrebe po starostni klasifikaciji naraščaja, ki je prišel v poštev za vojaško služenje. Po pravilniku so bili pravzaprav dolžni podatke o starosti preverjati v župnijskih krstnih knjigah, vendar le v dvomljivih primerih, ko se izjave niso skladale s postavo in videzom osebe, in še to samo za mlajše generacije (Kalc, 2008, 40). V zapisnikih, ki jih je popisovalec priložil policijski direkciji kot tehnično dokazilo opravljenega dela in pogoj za plačilo, ni razvidno, da bi prišlo do poseganja po omenjenem viru. Očitno se je policijski aktuar Antonio Tognana de Tonnefeld zadovoljil z neposrednimi izjavami prebivalstva. Najbrž pa je na ohlapnejše ravnanje vplivalo tudi dejstvo, da je bilo prebivalstvo oproščeno vojaškega služenja. Sicer je tudi vzorčna preverba starostnega podatka s pomočjo krstnih knjig dokazala dokajšnjo stopnjo nezanesljivosti, ki se večja s starostjo.

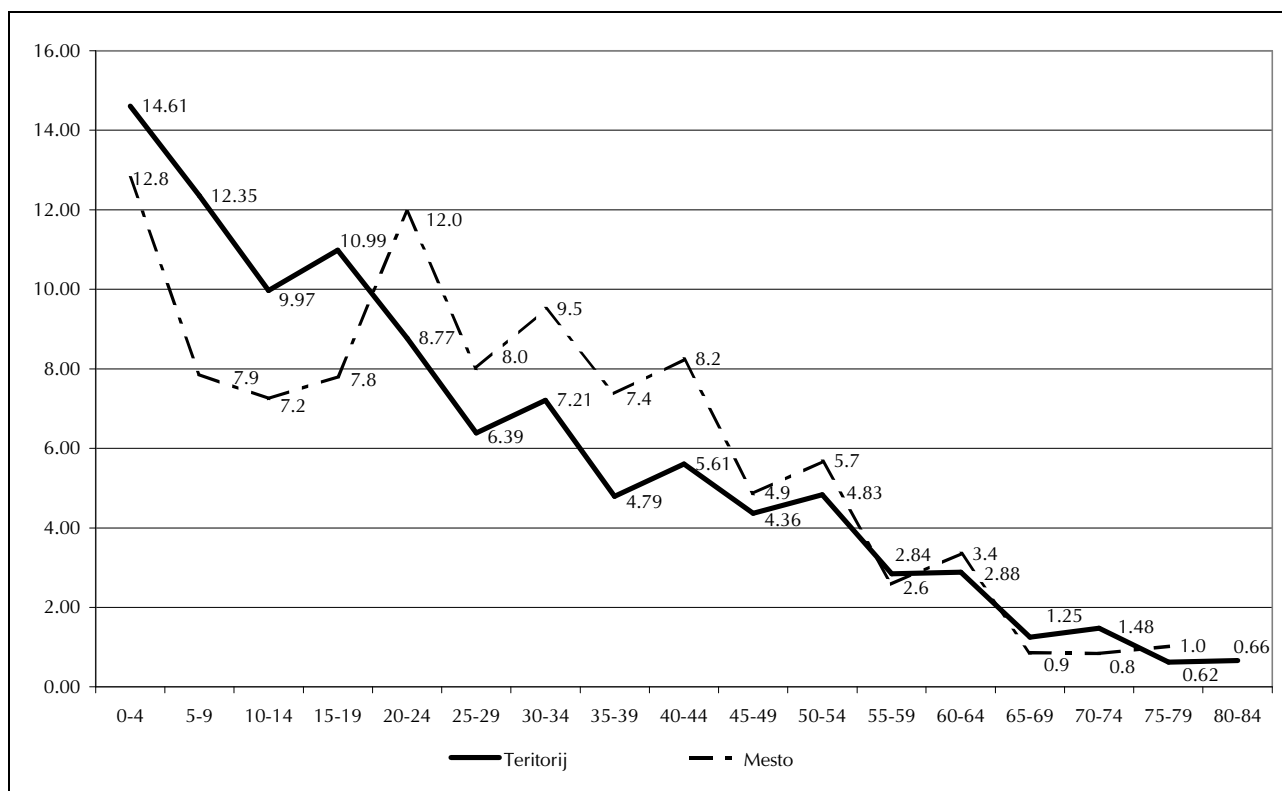
Tabela 4: Indeks regularnosti razporeditve podatkov o starosti prebivalstva.

Table 4: Regularity index of the distribution of data on population age.

Starost	Indeks
10	1,01
20	1,24
30	2,58
40	3,17
50	2,84
60	3,63
70	4,09

Ne glede na to nudi statistika zadovoljivo in pomenljivo sliko o starostni strukturi moškega prebivalstva, ki jo ponazarjajo frekvence po petletnih starostnih razredih v tabeli 5 in ustrezni grafikon 1. Oblika črte, ki postopno pada z večanjem starosti, izkazuje tipični primer predindustrijske populacije in je rezultanta demografskega sistema, slonečega na visokih stopnjah rodnoti in umrljivosti. Skoraj polovica prebivalstva je namreč mlajša od 20 let, dodatna dobra četrtina pa ne doseže 40. leta starosti. Število prebivalcev se že v drugem in tretjem starostnem razredu občutno skrči kot posledica otroške umrljivosti, ki izterja svoj največji davek že v prvem letu življenja. Otrok do enega leta starosti je namreč 145, nakar se število takoj skrči na okoli 80. Od 25. leta navzgor prihajajo v črtežu do izraza popačenja okrog starosti z ničlo, pri generacijah 15–19 let pa delno zgoščanje podatka okrog vrednosti s petico, kar je sicer manj izrazit, a ravno tako značilen pojav zgoraj nakazane obnašanja pri ugotavljanju starosti prebivalstva in ga je zaznati v celotni naši statistični vrsti, delno pa gre morebiti tudi za vpliv naravnih demografskih dejavnikov, zlasti povečane rodnoti v določenih obdobjih. Iz zbirke podatkov o rojstvih v župnijah in kuracijah tržaškega občinskega podeželja je namreč razvidno občutno povečanje števila rojstev v letih okoli 1761, v naslednjem petletju pa občutno nazadovanje povprečja, s čimer utegne biti povezana konzistenca bodisi generacij 10–14 letnikov bodisi 15–19 letnikov ob popisu 1777/1778. V višjih starostnih razredih podatki izkazujejo nekoliko manj prebivalcev od dejanskega števila, ker bi morali vanje razvrstiti še 48 oseb, katerih starost ni znana. Gre za krajevno sekularno duhovščino, redovnike grljanskega minoritskega samostana, vojake oziroma kordoniste, razne državne in druge javne uslužbenice ter nekatere poklicne profile, ki že zaradi svojega družbenega stanu oziroma funkcije niso prišli v poštev za vojaški nabor in konskripcija torej ni beležila njihove starosti. Izvzemši morda nekaj primerov, ki bi utegnili pripadati generaciji do 20 let, sodijo, upoštevajoč poklicne in stanovske karakteristike, nedvomno v starejše starostne razrede.

6 Primer izračuna indeksa regularnosti vrednosti 10 let je $IR_{10} = P_{10}/(P_8+P_9+P_{10}+P_{11}+P_{12})1/5$.

Grafi 1: Moška starostna struktura.

Graph 1: Male age structure.

Tabela 5: Starost moškega prebivalstva po petletnih razredih.

Table 5: Age of male population by five-year classes.

Starostni razred	Število	%
0-4	375	14,61
5-9	317	12,35
10-14	256	9,97
15-19	282	10,99
20-24	225	8,77
25-29	164	6,39
30-34	185	7,21
35-39	123	4,79
40-44	144	5,61
45-49	112	4,36
50-54	124	4,83
55-59	73	2,84
60-64	74	2,88
65-69	32	1,25
70-74	38	1,48
75-79	16	0,62
80-84	17	0,66
85-	10	0,39
Skupno	2.567	100

Tudi interpretiranje starostne piramide je brez točnejših podatkov o demografskem dogajanju, ki stoji v ozadju, zelo hipotetično, ker je oblika črte lahko rezultanta različnih kombinacij in součinkovanja naravnih ter socialnih dejavnikov. Jasna pa je razlika z mestom, ki kaže, kako sta v urbanem in v podeželskem okolju obstajala dva različna demografska modela rasti, prvi, močno pogojen s stalnim priseljevanjem samskega prebivalstva, drugi, bolj pod vplivom in odvisen od naravne rasti. V prvih starostnih razredih sta strukturi podobni, ker sta v obeh primerih rezultanti naravne rasti, ki močno trpi zaradi visoke otroške umrljivosti. Od 15. leta naprej pa dobiva mesto močno infuzijo zunanjega prebivalstva, ki napihuje starostno strukturo v nadaljnjih starostnih razredih.

Razporeditev prebivalstva po stanu (tabela 6) odraža starostno distribucijo, točneje visok delež, ki ga imajo v sestavu generacije pod 20. letom starosti. Vzorčne študije kažejo, da je bila v obravnavanem obdobju povprečna starost ob prvi poroki med prebivalstvom *teritorija* razmeroma nizka, kar je značilno za podeželsko demografijo oziroma kmečko družbo tistega časa. Moški so stopali v zakonski stan okrog 25. leta, ženske pa povprečno med 21. in 22. letom starosti (Breschi, Kalc, Navarra, 2001, 178). Predvsem pri moških (a tudi pri

ženskah) so torej generacije do 20. leta redko zastopane med poročenimi, kar je razvidno tudi iz tabele 7 ki prikazuje razporeditev moškega prebivalstva po stanu in starosti. Pod 20. letom je le nekaj primerov, natančneje 1,1 odstotka vseh poročenih, nadaljnjih 7 odstotkov odpade na starostni razred 20–24 let, preostalih 92 odstotkov pa v starejše razrede. V zrcalnem nasprotju se kaže distribucija samskih, ki jih od 25. leta starosti navzgor ostaja vsega le še 7 odstotkov. V kmečki družbi tržaškega ožjega podeželja je torej vladala močna težnja po poročanju, saj je število oseb, ki so ostale neporočene, zelo nizko, takorekoč na ravni fiziološkega v primerjavi z nekaterimi drugimi ruralnimi okolji, kjer je bil celibat bolj poudarjen in ponekod celo usodna značilnost celih družbenih slojev. Ta socialnodemografski model predpostavlja razmeroma dobre gospodarske možnosti in druge pozitivne dejavnike, ki so omogočali svobodnejšo družinsko reprodukcijo v primerjavi s skupnostmi, ki so morale skrbno uravnati ravnovesje med številom svojih članov in razpoložljivimi gospodarskimi resursi, kar je poleg poznejšega stopanja v zakonski stan pogostoma predpostavljalo tudi celibat. Odsotnost celibata je v tržaškem primeru povezana z gospodarskimi razmerami oziroma priložnostmi na podeželju, predvsem pa z bližino mesta in sploh z okoliščinami, ki so odraz simbioze med mestom in podeželjem in ki so skupaj ponujale možnosti kombiniranih družbenih in gospodarskih strategij. Med predpostav-

kami je tudi deljivost kmetij, ki je bila značilna za Primorsko (Blaznik, Grafenauer, Vilfan, 1980, 361), in, kot bomo še videli, razpoložljivost ter ugodne oblike dostopa do zemlje. Pomanjkanje historičnodemografskih in drugih študij za širše tržaško zaledje onemogoča natančnejše primerjave, koliko in kje vse je bil ta model razširjen, predvsem pa v kolikšni meri in do kam ga je mogoče vzporejati z razrastom tržaškega gospodarskega pola.

Tabela 6: Moško in žensko prebivalstvo po stanu.
Table 6: Male and female population by state.

	Skupno	Moški	Ženske
Samski	2.705	1.498	1.207
Poročeni	2.098	1.052	1.046
Vdovci	266	63	203
Neznano	5	3	2
Skupno	5.074	2.616	2.458

	Skupno	Moški	Ženske
Neporočeni	53,3	29,5	23,8
Poročeni	41,3	20,7	20,6
Vdovci	5,2	1,2	4,0
Neznano	0,1	0,1	
Skupno	100	51,6	48,4

Tabela 7: Moško prebivalstvo po stanu in starosti.
Table 7: Male population by state and age.

Starostni razred	Skupno	Neporočeni	Poročeni	Vdovci
0–4	372	372		
5–9	316	316		
10–14	258	258		
15–19	283	272	11	
20–24	223	151	72	
25–29	170	51	117	2
30–34	181	19	159	2
35–39	128	8	119	1
40–44	144	9	133	2
45–49	107	3	101	3
50–54	124	5	113	6
55–59	74	3	64	6
60–64	74	4	65	5
65–69	33		25	7
70–74	37		31	6
75–79	22		12	10
80–84	20	1	7	12
85–	2		2	
Skupno	2.568	1.472	1.031	62

Glede starosti in stanu žensk lahko kljub pomanjkanju natančnejših podatkov sklepamo, da se je slika ob podobnih splošnih obrisih nekoliko razlikovala od moške. Če predpostavljamo enake karakteristike celibata, se iz razmerij med stanovskimi položaji in znotraj njih po spolu kaže, da je presežek moškega prebivalstva nad ženskim skoraj v celoti zajet med samskimi, se pravi v najmlajših generacijah. Iz tega sledi, da je ženski del starostne piramide v segmentih do 20. leta ožji od moškega. To se ujema z razmerjem med spoloma ob rojstvu, ki je bilo, kot rečeno, v dvajsetletju pred podpisom poudarjeno na strani moških. Delež poročenih moških in žensk je skoraj povsem uravnovešen, pri čemer je vredno poudariti, da je razlika med spoloma rezultanta le maloštevilnih odsotnosti enega od partnerjev, kar potrjuje sporadičnost selitve že poročenih članov družine oziroma kohezivnost družinskega agregata v primeru prostorske mobilnosti. Da se je trajnejša oddaljitev partnerja od družine dogajala le izjemoma in da je šlo izključno za moške, izhaja iz dejstva, da je edine primere samih poročenih žensk pripisati izginotju dveh mož oziroma, v enem primeru, turškemu ujetništvu. Presežek poročenih moških pa je rezultat prisotnosti skupinice tujih moških, ki so službovali na tržaškem *teritoriju* v glavnem kot posli oziroma nekateri drugi poklicni profili in ki so imeli svoje soproje ter družine v izvornih krajih.

Poudarjene razlike med spoloma se kažejo pri ovdovelih, med katerimi število žensk znatno presega število moških, in vdove predstavljajo kar 4 odstotke ženskega prebivalstva, medtem ko je vdovcev komaj za dober odstotek vseh moških. Ozadja te razlike moremo natančno preučiti le na osnovi rekonstrukcije družin s pomočjo vitalne statistike, glede na indice, s katerimi razpolagamo, pa jo smemo z dokajšnjo mero zanesljivosti pripisati v glavnem dvema dejavnikoma, po eni strani daljši povprečni življenjski dobi žensk, po drugi strani večji težnji moških po ponovnem poročanju. V tabeli 7 vidimo, da se število vdovcev veča s starostjo, se pravi kot posledica smrtnosti in z upadanjem vnovičnega poročanja ter potrebe po rekonstrukciji okrnjenega partnerstva. Upoštevajoč razmerja v družinskem agregatu, sestav le-tega in starost njegovih članov lahko sicer dokaj pavšalno ocenimo tudi starost oziroma generacijsko pripadnost vdov. Ocena dovolj zanesljivo kaže, da je pri ženskah ta stan enakomerneje razporejen po raznih generacijah kot pri moških, in torej, kljub temu, da statistika odsliskava trenutno stanje družine, ki se v času tudi glede ovdovelih članov lahko spremeni, da so ženske po izgubi partnerja pristopale k vnovični poroki v manjši meri kot moški. Da je bila ta potreba bolj čutena pri moških, čeprav je bil za družino in gospodinjstvo enako pomemben tudi nadomestek za preminulega moškega partnerja, predvsem ko sta to terjala starostna struktura in gospodarsko stanje skupnosti, opozarjajo tudi stanja v gospodinjstvih, v katerih so prisotne ovdovele osebe. Vdovci živijo skoraj brez izjeme v

trigeneracijskih družinskih skupnostih skupaj s poročenim moškim ali ženskim potomcem, s tem da v večini primerov ohranjajo tudi položaj gospodarja in družinskega poglavarja. Včasih sobivajo v gospodinjstvu z družino stranske veje sorodstva (brat, sestra). V primerih preproste jedrne družine je potomstvo ali vsaj del sinov ali hčera navadno že v odrasli starosti. V vseh teh primerih je na tak ali drugačen način zadoščeno tako potrebam moške kot ženske delovne sile za gospodarsko preživetje in ravnovesje družinske skupnosti. Tudi vdove živijo večinoma v krogu trigeneracijskih gospodinjstev z družinami svojih sinov ali hčera, v nekaj primerih v skupnostih v svaštvu, a številne nastopajo tudi kot gospodinje na čelu preprostih nuklearnih družin s potomci v otroški ali adolescentni starosti in včasih s prisotnostjo moškega posla. Za razliko od moških sestavljajo vdove v 14 primerih tudi enočlanske družinske skupnosti.

Družbene, gospodarske in posestne strukture

Noben popis ni nevtralen, temveč v definicijah in klasifikacijah popisancev skladen s smotri, ki jih zasleduje. Poklicna oziroma gospodarska struktura, izhajajoča iz konskripcijskih podatkov, je torej pogojena s kriteriji in opredelitvami, na osnovi katerih se je določal položaj moškega prebivalstva v odnosu do vojaške obveznosti in nabora rekrutov. Moško prebivalstvo je bilo popisano in opisano v skladu s sledečimi pripadnostnimi kategorijami:

- plemstvo: vsi plemiči in njihovo moško potomstvo;
- uradniki in honoracijarji: osebe brez plemiškega naslova v neposredni in plačani državni službi, funkcionarji ad perpetuum, javni poklici, kot na primer zdravniki, advokati, pravniki, prokuratorji, notarji, geometri ipd.;
- meščani v mestih in profesionisti na podeželju: posestniki "meščanskih hiš" ali drugih posesti v mestu in na podeželju, lastniki oziroma nosilci produktivnih podjetij – manufaktur, solin, obrtnih delavnic – kot primarnih pridobitnih virov in začasni javni funkcionarji;
- kmetje: posestniki lastnih ali najetih zemljišč določenega obsega – najmanj četrtino grunta – ki jim je bilo kmetijstvo primarni vir preživljanja;
- nasledniki ali dediči meščanov, profesionistov in kmetov: sinovi ali zeti, ki so jih družinski poglavarji ali njihove vdove določili za naslednike;
- kajzarji, dninarji in drugi dejavni na področju kmetijstva, javni in zasebni nameščenci: poročeni, ki niso bili vključeni v druge rubrike, vdovci s potomstvom, delavci v rudnikih, solinah, na cestah, neporočeni mornarji, osebe, starejše od 40 let, prenizki ali drugače nesposobni za vojaško služenje, sinovi uradnikov in honoracijarjev ter nekatoliške duhovščine, služabniki in nekateri neporočeni nameščenci, zaposleni pri uradnikih in honoracijarjih;

Tabela 8: Poklicna struktura.
Table 8: Occupational structure.

Poklic	Moški	Ženske	Skupno	Moški	Ženske	Skupno
Kmetje	818	14	832	75,6	8,4	66,6
Kmečki posli	167	144	311	15,4	86,7	24,9
Obrtniki	19		20	1,8		1,6
Gostilničarji	8		8	0,7		0,6
Čuvaji	12		12	1,1		1,0
Duhovščina	14		14	1,3		1,1
Drugo	33	2	35	3,0	1,2	2,8
Nerazbrano	11	6	17	1,0	3,6	1,4
Skupno	1.082	166	1.249	100	100	100

- sposobni za služenje državi: moški v starosti od 18. do 40. leta, ki niso bili uvrščeni v prejšnje kategorije;
- naraščaj: fantje v starosti 1–12 let in 13–17 let, ki niso bili vključeni v prejšnje kategorije.

Za vojaško službo so prišli torej v poštev samo pripadniki predzadnje kategorije, medtem ko je zadnja vključevala naraščaj za bodočo rekrutacijo. Podatki opredeljujejo le poklic ali dejavnost, ki določata družbeni položaj. V rubriki, namenjeni imenu in priimku, je popisovalec poleg osnovnih zabeležil še dodatne dejavnosti in vloge, a tiste, ki so imele javno oziroma širšo družbeno veljavo, na primer gostilničarstvo, javno priznane upravne funkcije (župan, poštni mojster, mežnar itd.). Dejanska slika gospodarskega udejstvovanja, in to ne samo občasnega ali priložnostnega, pa je bila jasno veliko širša in pisana.

Tabela 8 kaže dokaj homogeno gospodarsko strukturo, ki je v osnovi tudi ustrezala dejanskemu stanju. *Teritorij* je bil namreč vse do mestnih obronkov čisto agrarno območje in družbeno-gospodarska struktura prebivalstva je bila izrazito kmečka. Več kot 91 odstotkov vseh poklicnih oznak je odpadlo na kmečke posestnike in pri njih zaposlene kmečke posle. Med kmeti je bila zajeta skorajda celota vseh gospodinjstev, z izjemo marginalnega števila, katerega gospodarstvo ni bilo neposredno povezano z agrarno dejavnostjo. Tudi obrtniki in nekateri izmed drugih poklicev so bili kmetje, eni v osnovi, drugi v dopolnilnem razmerju, le da smo jih v zgornji statistiki upoštevali na podlagi njihovih neagrarnih dejavnosti, zato da smo le-te jasneje izpostavili. "Teža" agrarne gospodarske komponente je potemtakem še bolj poudarjena, kot izkazujejo številke.

S kmetijsko dejavnostjo je v večini družin sobivala obrt, saj so kmetje zadoščali osnovnim potrebam po orodju in najnujnejših obrtnih izdelkih sami in si pri tem tudi drug drugemu pomagali. Za bolj specialne potrebe pa so se posluževali poklicnih obrtnikov na *teritoriju* ali v bližnjem mestu oziroma sosednjih krajih izven tržaške občine. Tako najdemo na *teritoriju* le nekatere osnovne obrtne poklice, ki jim ni bilo moč zadostiti samostojno in za katere je bilo potrebno ustrezno orodje ter kva-

lificirano znanje. Tako je v popisnih registrih zabeleženih devet čevljarjev s petimi pomočniki. S čevljarstvo obrtjo sta se ukvarjala dva kmeta, drugi čevljarji pa so po utečeni navadi na podeželju opravljali obrt združno z vlogo cerkovnika. Župnijska oziroma kaplanijska skupnost je namreč imela pravico zbirati svojega cerkovnika, ki je za svojo službo dobival od cerkvene skupnosti plačilo. Običajno se je pri tem odločala za čevljarje, da si je hkrati zagotovila stalno prisotnost koristnega obrtnika, ki je izdeloval in popravljaj obutev. Zato so čevljarji domovali v krajih, kjer je bila župnijska oziroma kaplanijska cerkev, vsi razen dveh kmečkih posestnikov pa so vključno s štirimi od petih pomočnikov bili priseljenci iz krajev izven tržaške občine. Pričevanja poudarjajo, da so z najemanjem mežnarjev-čevljarjev skupnosti zadoščale potrebam po zelo ugodni ceni, ker naj bi se mežnarji za čevljarstvo zadovoljili s skromnejšim plačilom od tržnega. Dejstvo, da je večina imela pomočnika, pa opozarja na določeno donosnost dejavnosti in daje misliti o pravem pomenu teh trditvev, ki jih je najbrž treba vrednotiti v primerjavi z razmerami v mestu, kjer so bile cene čevljarstev odvisne od spreminjajočega se povpraševanja tranzitnih strank in ponudbe sezonskih obrtnikov, zaradi česar so doživljale občutne fluktuacije (prim. Kalc, 2007, 91). Kombinacija mežnarske službe in čevljarstva je bila postavljena pod vprašaj z uvedbo splošne šolske obveznosti s terezijansko splošno šolsko naredbo iz leta 1774 in odprtjem trivialnih šol v nekaterih kaplanijah in župnijah na *teritoriju* v osemdesetih in predvsem devetdesetih letih 18. stoletja. Šolski sistem je vlogi učiteljev v trivialkah zaupal cerkovnikom, in ker stari mežnarji niso bili pismeni, so jih morali nadomestiti z usposobljenimi osebami. S tem se je začela na račun prejšnje uveljavljati nova, sicer ne najbolj posrečena poklicna kombinacija mežnarja-učitelja, kot se je izkazalo v domala vseh trivialkah tržaškega *teritorija*, ki so tudi zaradi neustreznega učnega kadra v kratkem zamrle. Kakšna sta bila po tej zamenjavi položaj in značilnost čevljarstva, je stvar nadaljnjih raziskav.

Drugi neobhodno potreben obrtni poklic je bilo

kovaštvo, bodisi za izdelovanje orodja, hišnih prituklin in druge raznovrstne opreme bodisi za potrebe domače živine. Kovači so bili štirje, od tega je eden služil v Lipici za izključne potrebe konjušnice, dva sta bila pri Zgornji Sv. Mariji Magdaleni, eden pa na Proseku. En obrtnik je bil še v Barkovljah tkalec lanu, ki so ga pridelovali tudi po kraških vaseh za oblačilne potrebe in na katerega spominjajo še danes živa ledinska imena, kot Lanišče.

Teritorij je v času konskripcije premogel osem gostiln, in sicer sedem v vaseh (v Bazovici, Lonjerju, Trebčah, na Opčinah, Proseku, v Križu in v Škednju), eno pa pri Zgornji Sv. Mariji Magdaleni. Prisotnost gostilničarstva je bila vezana na strnjeno tipologijo naselitve in na cestno mrežo, saj se je mimo teh krajev stekal bolj ali manj gost promet. Gostilna v Bazovici je bila občinska in municipalna oblast jo je dajala v upravo na licitacijah najboljšemu ponudniku. Leta 1780 so zgradili občinsko gostilno tudi na Opčinah, kjer so za najemnike veljala enaka pravila (Scussa, 1863, 166). Pet gostilničarjev je bilo kmetov posestnikov, eden med njimi pa je bil hkrati tudi poštni mojster. To je bil proseški mogotec in dolgoletni župan Tomaž Dolenc, ki je imel s svojo ženo v upravi poštno postajo v Križu.

Sekularno duhovščino so tvorili openski župnik, vikar s Proseka in kaplani iz Bazovice, Kontovela, Križa, Opčin, Škednja ter Lipice. Redovniški kler pa je sestavljalo šest menihov minoritskega samostana v Grljanu, ki ga je popisna komisija namesto k Proseku štel h Križu zaradi nejasnosti o njegovi teritorialni pripadnosti, ki so jo nato razrešili prav po tem popisu. V naslednjih letih je bil samostan kot žrtev jožefinskih cerkvenih reform ukinjen. Menihi so se razpršili v razne kraje, eden izmed njih, Konstantin Hraster, je postal kaplan novoustanovljene kaplanije na Katinari (AST, 6).

Čuvaji so bili tako imenovani kordonisti in carinski stražniki, katerih naloga je bila nadzorovati carinske postojanke in carinsko mejo prostopristskega območja, kamor je od leta 1766 sodil tudi tržaški *teritorij*, tako da so prebivalci lahko uživali carinske privilegije prostega pristanišča. Vsi kordonisti so bili tujci, kar je bilo značilno tudi za druge vrste čuvajev in vojaštva v mestu.

Pod oznako Drugo so zbrani razni poklici in profesionalni profili, ki so bili zastopani s posameznimi primeri in ki jih zaradi tega ni mogoče obravnavati v okviru širših stanovskih kategorij. Osem je tvorilo krog ožjega osebja lipiške kobilarne, od načelnika do kobilarniškega pisarja, nadzornika in rejcev. Nekaj je bilo dacarskih najemnikov in carinskih uslužbencev, pisarjev, en sensal ali mešetar in vodovodni mojster (*Brunnenmeister*), ki je upravljal in nadzoroval terezijanski mestni vodovod na Vrdeli (Scussa, 1863, 251). Všteti so tudi osem primerov agrarnega proletariata, torej zelo nizko število delavcev, ki se je preživljalo prvenstveno s plačanim delom po kmetijah. Nadalje so v tej skupini še štirje kočarji, od tega eden solinarski v Škednju, in pet

vrtnarjev. Čeprav se je ta čas začelo v soseskah širiti pridelovanje poljščin in zelenjavnih pridelkov za mestni trg, nas priimki in drugi osebni podatki opozarjajo, da v teh primerih ne gre za tovrstne vrtnarje, pač pa za take, ki so imeli v oskrbi tudi okrasne vrtove počitniških rezidenc.

Ženske niso bile podvržene orisani klasifikaciji, ker se njihov družbeni položaj ni izkazoval na osnovi poklica oziroma gospodarske vloge (ta je bila med drugim spremenljiva glede na življenjske faze in formalno podrejena osnovni vlogi družinske matere in čuvajke hišnega ognjišča), pač pa na osnovi razmerja z družinskim poglavarjem in položaja v družinski strukturi. Navedba poklica ali gospodarskega in družbenega stanu je prišla v poštev samo v primerih, ko so ženske nadomeščale moškega v nosilnih gospodarskih ali družinskih vlogah in ko so nastopale same izven kroga izvorne družine oziroma če so si zaslužile pozornost zaradi uglednega statusa ali pa marginalnega položaja. V naši popisni statistiki gre v glavnem za skupinico kmečkih žena, ki so nasledile pokojne soproge na mestu družinskih poglavarjev in zemljiških zakupnikov, predvsem pa za razmeroma številčno skupino hišnih oziroma kmečkih poslov.

Vrnimo se k prvi, prevladujoči gospodarski kategoriji in njenemu notranjemu sestavu, kot se kaže iz popisnega vira. Kmetov je bilo več slojev, glede na vrsto posesti oziroma razmerja z zemljo, ki so jo obdelovali. Večina (63,1%) je uživala trajno in dedno zemljiško posest, za katero so plačevali le davek na pertiko lastniku, ki je bila v večini primerov tržaška občina (Cusin, 1932, 4). Te kmete bomo imenovali posestnike. Dobra petina (21,6%) je imela obdelovalno zemljo v najemu od zasebnih lastnikov, ki so bili večinoma stari in vse pogosteje tudi novi meščani, razne mestne cerkvene ustanove in verske skupnosti, včasih pa tudi kmetje sami. Vir imenuje kmete najemnike enfiteuti, po emfitevitičnem, se pravi dednem zakupno-pogodbenem razmerju (*patto enfiteutico*). V prejšnjih desetletjih so uporabljali za kmete zakupnike tudi ime kočarji ali kočarji (*cucchiari*), ker so sprva stanovali v manjših, bolj ali manj zasilnih hišah ali kočah (AST, 3). To ime, ki se redno pojavlja v statističnih izkazih iz šestdesetih let, se v naslednjih desetletjih umakne zgornjemu, kar opozarja na pomemben prehod v položaju in tudi v gmotnem stanju tovrstnih kmečkih družin. Najbolj razširjeno najemniško razmerje je bila libelarična zakupna pogodba, imenovana *contratto livello perpetuo francabile*. Na osnovi tovrstne pogodbe je kmet razpolagal z najetim zemljiščem za neomejen čas proti plačilu letne najemnine (*canone*), navadno v višini 6-odstotne vrednosti zemljišča. Obdeloval ga je samostojno in polno užival njegove sadove. Lahko se je odločil, da zemljišče odkupi, lahko pa je pogodbo odstopil drugim osebam, jo prepustil v dediščino svojim potomcem in zemljišče v zakupu tudi vpisal na svoje ime v zemljiško knjigo,

potem ko so jo v sedemdesetih letih začeli s težavami vzpostavljati. Kot jamstvo pa je moral vpisati na vsa svoja imetja in tudi najeto zemljišče hipoteko v korist najemodajalca. Najemnino je plačeval na dan sv. Martina in pri tem lahko praviloma zamujal do tri leta, v praksi pa so bili najemodajalci pri terjatvah dokaj prizanesljivi. Insolventnost je vsekakor lahko pomenila prekinitvev pogodbe in čestokrat sodno izterjavo dolga ter obresti (Navarra, 1993, 153–154).

Tretjo kategorijo kmetov so tvorili spolovinarji (15,3%), ki so jim na Tržaškem rekli mandrijerji. To so bili koloni, ki so stanovali v kolonskih hišah na pristavah, imenovanih mandrije. Mandrija pomeni v italijanskem jeziku čreda, mandrijer pa, kdor čredo poseduje in upravlja. Kot vse kaže, se je izraz uveljavil zaradi tega, ker so bili koloni na tržaških pristavah navadno s tržaškega zaledja, kjer je bila doma živinoreja, medtem ko je bila na tržaškem občinskem ozemlju pod Kraškim robom po statutih skladno s prepovedjo paše prepovedana oziroma omejena glede na velikost posameznega posestva (Cusin, 1932, 4). Izraz za kolone se je nato prijel tudi pristav. Mandrijerji so obdelovali zemljišča in izkoriščali druga proizvodna sredstva na mandriji v skladu s kolonsko pogodbo, ki je navadno določala polovično (spolovinarsko) delitev sadov med kmetom in lastnikom pristave, lahko pa tudi delitev v drugačnem razmerju. Kolonska pogodba je bila tipična in zelo razširjena oblika dostopa do zemlje na severnem delu italijanskega polotoka in tržaški okrožni glavar Pittoni jo je v svojem poročilu na Dunaj označil kot "najbolj pravično in ugodno" za obe pogodbeni strani, "ker se na ta način kmet ne zadolžuje, deli srečo in nesrečo z gospodarjem" in celo "postane bogat" (Dorsi, 1989, 176). Na pristavah so kmetje gospodarili tako, da so z lastnikom delili proizvodne stroške v pogodbeno določenem razmerju. Mandrije so bile posestva stalnega obsega in opremljene z gospodarskimi in bivalnimi poslopji, kamor so mestni lastniki prihajali tudi na letni oddih. Njihov razvoj še ni raziskan, vemo pa, da so nekatere poznosrednjeveškega izvora in da jih je bilo leta 1575 vsaj 16 (Pahor, 2007, 24). Za razliko od teh so bile kmetije emfiteuvtov skupki najetih zemljišč, s tem da se je njihov obseg v času lahko spreminjal glede na interes in zmožnosti posamezne družine. Splošnejša težnja je bila vsekakor k večanju zemljiških posesti in kasneje k odkupovanju zemljišč. Ta proces je bil stalno v teku zaradi dedovanja, ko so zemljiško posest delili med moške potomce (Navarra, 1993, 136), in zaradi nastajanja novih družin, ki so si morale s časom pridobiti primerno zemljiško posest, če so se hotele vzdrževati na kmečkem gospodarstvu.

Ob omenjenih treh je bila prisotna še četrta kategorija naseljenih kmetov, in sicer tistih, ki so samostojno stanovali na posestvih, a so jih obdelovali v režiji mestnih lastnikov. Pri upravljanju kmetije so torej sodelovali samo kot delovna sila proti različni vrsti plačila, medtem ko je lastnik skrbel za vlaganja in vodenje ter razpolagal

z vsemi sadovi. Vir navaja 32 takih primerov (zabeleženi so z oznako *Knecht*), med katerimi je bila polovica majhnih, dvo- ali tričlanskih družin, mladih brez ali z otroki ali pa že priletnih partnerjev. Tako razmerje je bilo ena od oblik osamosvajanja mladih kmečkih parov, saj je za mnoge mogoče iz drugih virov ugotoviti, da so bili pred oziroma ob poroki posli ali delavci. Bilo pa je tudi preživetvena oblika starejših kmetov brez lastne zemlje in hkrati alternativna različica za sicer številčnejše kmečke družine brez materialnih razpoložljivosti in drugih rekvizitov, potrebnih za spolovinarsko ali drugačno razmerje.

Omenjene štiri kategorije predstavljajo stalno prisotno kmečko prebivalstvo, ki je zasedalo večji del kmečkega gospodarstva *teritorija*. Preostali delež agrarnih površin je ostajal še dalje pod režimom neposrednega gospodarjenja mestnih lastnikov, a z uporabo sezonske ddninarske delovne sile, ki so jo najemali med prebivalci *teritorija* in mesta, najpogosteje pa izven tržaške občine. Med samostojno bivajočimi posli so bili tudi tisti, ki so bili zaposleni in so sami ali s svojimi družinami bivali v lipiški konjušnici, vendar so razen tega, da so v viru navedeni s tem izrazom, tvorili drugačno kategorijo delavcev v primerjavi z zgoraj omenjenimi kmečkimi posli. Trije so bili konjarji, eden je skrbel za gozdna dela, eden pa je bil volar.

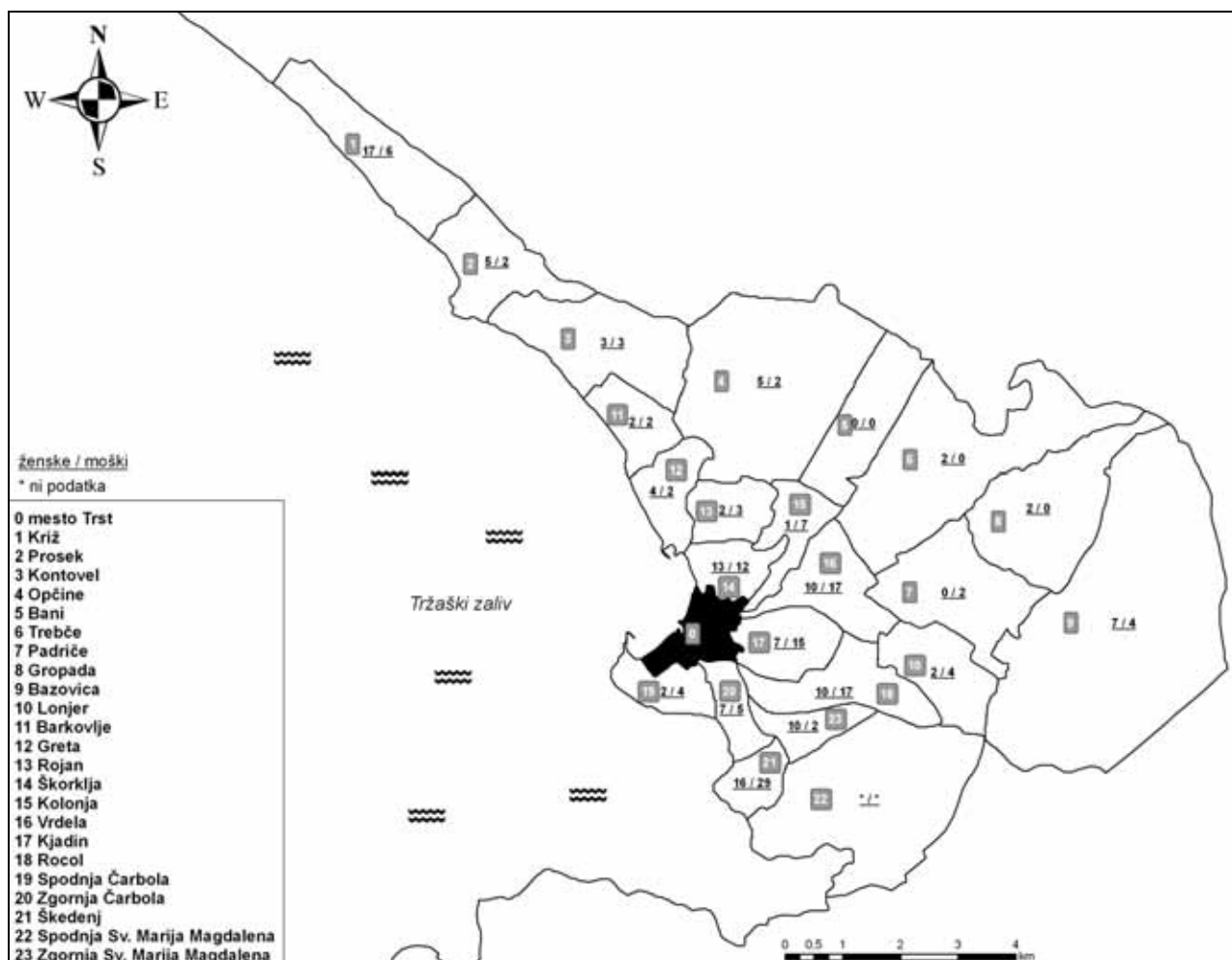
Delitev kmetov po posestnem razmerju je geografsko opredeljena in odseva različno posestno strukturo sosesk in vasi. Kmetje posestniki so bili skoraj brez izjeme osredotočeni v vaseh (tabela 9), to je v krajih starejše stalne naselitve, medtem ko so bili najemniki in spolovinarji ravno tako skorajda v celoti značilni za območje sosesk, se pravi najbolj neposredno tržaško območje, kjer je bila zemlja v lasti meščanov. Ravno tako so bili značilnost sosesk samostojno bivajoči agrarni delavci na kmetijah, ki so jih z njihovo pomočjo neposredno upravljali zemljiški lastniki. Samo enega beleži vir v Križu, in to v Grljanu, na vinorodnem območju pod Kraškim robom, kjer je bila razširjena meščanska vinogradniška posest. Preostalih 31 je pri Zgornji Sv. Mariji Magdaleni, na Vrdeli, v Rocolu, Rojanu, na Škorklji, Kolonji, Greti, Chiadinu in zlasti na Čarboli, trije primeri na Spodnji, na zgornji pa kar deset, se pravi v neposredni bližini mesta, kjer so imeli meščani mnogo vinogradov in drugih obdelovalnih površin. Kot rečeno, je v 18. stoletju območje sosesk doživljalo korenite spremembe, s tem da je naseljenost naraščala, širile so se obdelovalne površine, hkrati pa se je spreminjala tudi posestna struktura, in sicer v dveh smereh. Prvič, stare mestne lastnike, pripadnike gospodarsko in statusno vse bolj upešanih patricijskih družin, so začeli nadomeščati lastniki iz vrst novih bogatašev-povzpeticov, ki so sadove svojega trgovskega uspeha in podjetniških dejavnosti vlagali tudi v zemljo. Drugič, obsežna zemljišča meščanov so po drobcih začeli pridobivati v zakup in sčasoma v last kmetje naseljenci. Glede na to, da so v

Tabela 9: Geografskopošestna struktura kmetov.
Table 9: Geographic and property structure of farmers.

Območje	Posestniki		Najemniki		Spolovinarji		Skupno	
	št.	%	št.	%	št.	%	št.	%
Soseske	4	0,9	176	96,7	127	99,2	307	36,6
Vasi	524	99,1	6	3,3	1	0,8	531	63,4
Skupno	529	100	181	100	128	100	838	100

Tabela 10: Geografska razporeditev poslov.
Table 10: Geographic distribution of servants.

	Moški						Ženske		Skupno	
	Pri družinah		Samostojni		Skupno			%		%
		%		%		%		%		%
Soseske	68	52,3	31	83,8	99	59,3	86	59,7	185	59,5
Vasi	62	47,7	6	16,2	68	40,7	58	40,3	126	40,5
Skupno	130	100	37	100	167	100	144	100	311	100

Sl. 3: Geografska poselitev poslov na tržaškem teritoriju ob popisu 1777/1778 (izdelal B. Krapež, podlaga Pahor, 1973, 73).

Fig. 3: Geographic distribution of servants in the Trieste Territory at the time of the 1777/1778 conscription (made by B. Krapež based on Pahor, 1973, 73).

popisu le redki kmetje iz sosesk popisani kot lastniki, je sklepati, da je bil bolj množičen proces kmečkega lastninjenja v času popisa šele na začetku. Zagotovo pa se je pospešil v naslednjih desetletjih, kar je razvidno tudi iz vpisov v zemljiško knjigo in tozadevne dokumentacije (prim. Navarra, 1993, 136).

Kmetijske delavce so ob redkih stalnih dninarjih, ki so včasih živeli kot gostači, včasih samostojno, tvorili v družinskih gospodinjstvih bivajoči ženski in moški posli. V registrih jih je zabeleženih 274, ki jim je treba dodati še nam neznano število poslov iz soseske Spodnje Svete Marije Magdalene. Posli so predstavljali približno 5,5 odstotka prebivalstva, kar je več od območij z najnižjo prisotnostjo poslov v širšem slovenskem zaledju, vsekakor pa nizko število, ki se sklada z razdrobljenostjo zemljiške posesti (prim. Blaznik, Grafenauer, Vilfan, 1980, 362). Večina poslov je bilo soudeleženi pri najrazličnejših kmečkih oziroma hišnih opravilih in vir jih navaja s splošnimi izrazi hlapec (*Knecht*), ženske pa službena oseba (*Dienstmensch*). Samo prvi moških so v redkih primerih njihove vloge bolj definirane v skladu z delitvijo dela. Tako imamo na primer pet pastirjev goveda (*Kuhhirt*) in dva volarja (*Ochsenfürst*). Ženskih poslov je bilo nekoliko več kot moških, zanimiva pa je geografska razporeditev poslov. Kot je razvidno iz tabele 10 in kot že rečeno v prejšnjih odstavkih, so bili poročeni in samostojno bivajoči posli v soseskah. Posle, bivajoče pri kmečkih družinah, pa najdemo tako v vaseh kot v soseskah, saj so se jih posluževali tako kmetje lastniki kot mandrijerji in zakupniki. Prisotnost poslov je bila vsekakor občutno pogostejša v soseskah, kjer so jih na deset družin zaposlovali skoraj pet ali enega vsaki dve družini, medtem ko je bilo v vaseh razmerje obratno, na deset družin sta prišla samo po dva posla, to je eden vsakih pet kmečkih gospodinjstev (tabela 11).

Tabela 11: Geografska razporeditev poslov sorazmerno s kmetijami.

Table 11: Geographic distribution of servants in proportion to farms.

	Posli/Družine*10	Družine/Posli
Soseske	4,9	2,0
Vasi	2,1	4,8
Skupno	3,1	3,3

Ta razlika je zopet povezana s tipologijo kmetij in drugega gospodarskega udejstvovanja kmečkih družin. Po vaseh so se kmetje preživljali na površinah, ki so jih večinoma izkoriščali z družinskimi delovnimi močmi in po potrebi z vzajemno pomočjo ali občasno najeto delovno silo. Samo premožnejši kmetje, ki so imeli nekoliko večja posestva, in taki, ki niso razpolagali z zadostno rodbinsko delovno silo, so imeli pri sebi tudi

stalne posle. Takih kmečkih družin je bilo 13 odstotkov, v treh četrtinah primerov so imeli po enega hlapca ali dekle, drugi večinoma po dva, nekateri pa do pet poslov. Slednji so se ukvarjali tudi z gostilničarstvom ali drugimi neagrarnimi dejavnostmi, ki so terjale ustrezno zapolnitev delovnih zmogljivosti družinskih članov. Kmetje zakupniki so zaposlovali posle nekoliko pogostejše kot vaški, in sicer v četrtini primerov, s tem da je velika večina (82,6%) imela po enega dodatnega delavca in si na ta način pomagala pri izkoriščanju najetih zemljišč in vzdrževanju kmečkega gospodinjstva. Znatno več poslov pa je bilo na mandrijah, saj se jih je posluževalo skoraj 44 odstotkov kmetij. Tudi mandrijerji so večinoma imeli po enega (68%), a več kot drugi kmetje tudi po dva, tri ali štiri hlapce in deklet. Glede na to, da so mandrije ohranjale svoj obseg, ki je bil pogostokrat večji od delovnih zmogljivosti povprečno velike družine, so morali mandrijerji dopolnjevati svoje delovne zmogljivosti z najemanjem poslov zato, da so optimalno izkoristili proizvodna sredstva sebi in lastniku pristave v prid. Kot obdelovalci so imeli iztržek od ugodne kmečke proizvodnje in na enak način so lahko zapadli v težave, če proizvodnega potenciala kmetije niso ustrezno izkoristili ali ga z neustreznim ravnanjem celo zmanjšali. Zakaj so ženski posli, ki so jih zaposlovali bodisi kmetje v vaseh kot tisti v soseskah, prisotni v občutno večjem številu pri zakupnikih je vprašanje, na katerega ne znamo (še) dati ustreznega odgovora. Razlogi za to kot tudi za dejstvo, da je bila polovica ženskih poslov vasi osredotočena v Škednju (29 primerov na 58), so lahko različni. Vezani so lahko na strukturne značilnosti posameznih vrst kmetij in strateške potrebe gospodinjstev ali odvisno od slučajnih situacij. Jasno pa je, da je imela spolna diskriminanta pri izbiri poslov pomembno težo, skladno z vlogami spolov, različno uporabnostjo in ne nazadnje številom poslov, ki jih je gospodarstvo vključevalo v svoj mikroproizvodni sistem.

Moški posli so bili v dobri polovici primerov fantje izpod 20 let in v 75 odstotkih izpod 25 let starosti. Sodeč po znatnem številu dečkov, starih do 15 let (19,5%), se je služenje za mnoge začelo okoli 12. leta, za nekatere najbrž že prej. Prihajali so v glavnem izven tržaške občine in samo v 15 odstotkih iz krajev na Tržaškem, kar kaže, da je bilo tu mnogo večje povpraševanje po tovrstni delovni sili kot pa ponudba, ker je domača delovna sila posegala po drugih, pridobitnejših oblikah zaposlovanja. To, da je bila polovica poslov s Tržaškega sirot, opozarja, da je bilo sprejemanje poslov tudi oblika socialnega varstva in pomoči. Dejstvo, da se je število poslov z večanjem starosti hitro zmanjševalo, kaže na model tako imenovanega *life-cycle servanthood*, se pravi na služenje, omejeno na določeno (mladostno in samsko) fazo življenjskega ciklusa. Podatki so preskopi, da bi lahko konkretnije sodili o variantah in dejanski razsežnosti tovrstnega modela. Vendar lahko zanesljivo rečemo, da so se po odsluženju domači in

tudi številni tuji posli gospodarsko osamosvojili in trajno usidrali na Tržaškem. Temu pritrjuje splošna raven družinske reproduktivnosti, ki se izraža z zanemarljivim številom samskih v višjih starostih, konkretnije pa poročni vir, ki kaže v mnogih primerih na prehode poslov iz odvisnega v družbeni položaj kmetov prek poroke z domačo hčerjo ali drugo zakonsko partnerico. Tak je primer Josipa Bertoka iz Škorcklje, ki je v popisnem registru Spodnje Čarbole zabeležen kot 13 let star hlapec brez staršev. Leta 1787 pa je ob poroki s še ne 17-letno domačinko Marijo Makulus registriran v poročni knjigi s poklicem vinogradnika (*vinitor*). Kot že rečeno, je podoben življenjski razplet zaznaven tudi pri številnih poročenih in samostojno bivajočih poslih. Model služenja kot faze v življenjskem ciklusu je sodeč po razpoložljivih strukturnih podatkih in indicij, zbranih v poročnih matrikah, veljal tudi za ženske posle. Tudi ti so samo v okoli 15 odstotkov primerov bili domačini in podobno kot moški v številnih primerih brez staršev. Tudi zanje pa ne moremo reči, v kolikšni meri so stopale v zakon in se gospodarsko utemeljevale na Tržaškem, koliko pa se jih je vračalo v izvirne kraje ali jih je pot vodila drugam.

Kot rečeno, je imel tržaški *teritorij* izrazito kmečko gospodarsko strukturo, ki jo popis posebej izpostavlja, ker s svojim smotru prilagojeno klasifikacijo stanu in poklica prebivalstva zasenči dopolnilne in načeloma stranske pridobitne dejavnosti. Na te pa opozarjajo drugi viri, nanašajoči se neposredno ali posredno na *teritorij*, kot na primer poročila državnih uradnikov dunajskim oblastem in dokumentacija o posameznih gospodarskih panogah. Med tovrstnimi viri je omembe vreden popis družin, ki so ga opravili leta 1782, ko so zaradi slabe letine tržaški veletrgovci s pokroviteljstvom tržaške municipalitete priskočili na pomoč okoliškemu prebivalstvu z zalogami žita (AST, 4). Izvajalce je v tem primeru zanimal širši spekter dejavnosti poleg agrarnih, glede na to, da so morale družine prejete zaloge pozneje odplačati. Pregled ni popoln (registriranih je le 567 gospodinjstev) in kriteriji niso povsem jasni, tako da ga ni mogoče statistično ustrezneje izkoristiti. Kljub temu vir dodaja družbeni in gospodarski sliki nekaj pomembnih dopolnilnih elementov. V primerjavi s popisom, kjer je omenjenih le 20 obrtnikov in približno enako število drugih primerov neagrarnega udejstvovanja kmečkega prebivalstva, omenja evidenca iz leta 1782 81 poklicnih dejavnosti, in sicer: 10 čevljarjev, 3 gostilničarje, 1 mesarja, 3 krojače, 2 kovača, predvsem pa 23 zidarjev in kar 39 ribičev. Za čevljarje je znano, da so bili kot služnostni obrtniki na voljo potrebam krajevnega prebivalstva in razporejeni po vsem *teritoriju*, ribiči so bili doma v obmorskih vaseh Križ, Prosek in Kontovel, zidarje pa najdemo na območju sosesk.

Prostorska razporeditev poklicev, ki je pomanjkljiva, ker so se na primer z ribištvom ukvarjali tudi Barkovljani in Škedenjci in ker je v evidenci zajetih razmeroma ma-

lo družin iz sosesk, nakazuje tendence v razvoju neagrarnih dejavnosti, ki so se v naslednjem stoletju še okrepile ter opredelile poklicno oziroma gospodarsko strukturo posameznih okoliških in obmestnih predelov. Zidarski poklic je bil vezan na vse hitrejšo rast mestne naselbine in gradenj na samem *teritoriju*, saj so si tudi tu vse številnejši kmetje zakupniki postavljali hiše in gospodarska poslopja. To je nedvomno spodbujalo širjenje zidarskega, tendenčno sezonskega poklica, ki so ga domačini lahko usklajevali s kmetovanjem in se z njim vključevali v zelo receptiven ter vsakodnevno dostopen mestni gradbeni trg.

Za ribišstvo vemo, da je bilo ob obali od Križa do Barkovelj doma že vsaj od poznega srednjega veka. V drugi polovici 18. stoletja se je zaradi povpraševanja v mestu ta dejavnost začela krepiti in najavljati razcvet, do katerega je prišlo v teku 19. stoletja, ko so za pomembne segmente omenjenih vaških skupnosti ribišstvo in dejavnosti okoli njega postale primarni gospodarski vir. V dokumentu iz leta 1782 so samo trije primeri izkazani z izrazom ribič (*pescatore*), vsi drugi so označeni kot tratniki (*trattatore*). Ta izraz se nanaša na vrsto mrež, dolgih po več sto metrov in imenovanih trat, s katerimi so lovili razne vrste rib. V trate so z obkrožanjem zajeli ribjo jato in tratniki so nato z obale privlekli ulov na kopno. S tratami so lovili tudi tune, kar je bi edinstven način tunolova, tipičen prav za slovensko morje (Volpi, 1995, 140–141). Pravico do lova na tune so imeli v lasti ali zakupu mestni podjetniki, lov pa so izvajali krajanji in zaslužek se je direktno in indirektno odražal na celotne vaške skupnosti. V Barkovljah pa so se domačini ukvarjali še z eno svojstveno dejavnostjo, to je s pripravo in prodajo kamnitega balasta, ki so ga natovarjale ladje, da so lahko uravnovešeno plule brez tovora. Ta posel so opravljali "šavornanti", katerih ime je izpeljano iz italijanskega izraza *zavorra* (balast).

V Škedenju so poleg ribarjenja gojili ostrige. Na škedenjskem območju so bile tudi soline, sicer v rokah mestnih ljudi, ki so bili lastniki solarskih koč, in samo v manjši meri domačih kmetov. Ni znano, v kolikšni meri so Škedenjci delali v solarnah, pri čemer naj bi solarsko delovno silo tvorile predvsem ženske (Babudieri, 1990, 22). Edinega solinarja navaja popis na Spodnji Čarboli, kjer so bila ravno tako mestna solinarska polja, v kraju pa omenjajo tudi sezonski tunolov. Škedenj je vsekakor izstopal zaradi široko uveljavljene neagrarnе pridobitne dejavnosti, katere nosilke so bile ženske, in sicer peke kruha, ki so ga v uglednih količinah prodajale v mestu in je predstavljal pomembno postavko škedenjske ekonomije (Jakomin, 1987, 9–36). Za moške pa viri navajajo, da so se začinjali udejevovati tudi kot pomorščaki. V Bazovici je bilo v bližini naselja ležišče premoga (Šoht), ki so ga Bazovci in Gropajci izkopavali ter ga prevažali v mesto. Kdor je razpolagal z vprežno živino, je imel dobre priložnosti za zaslužek s prevozništvom. Openci in Trebenci so opravljali tako imenovani *Vorspan* za

vojaške potrebe, drugi, zlasti pa kmetje iz sosesk, so prevažali blago med ladjami, carino in skladišči (Dorsi, 1989, 145). Vsi so s prevozniki storitvami sodelovali pri zasebnih in javnih gradnjah. S tem sta bili tesno povezani tudi izkopavanje ali zbiranje, priprava in prodaja kamenja za gradbene potrebe, ki ga na kraškem delu *teritorija*, a tudi na flišnatem, ni manjkalo. Delo pri vzdrževanju in gradnji javne infrastrukture je bilo nekakšen podaljšek robot, ki so jih bili prebivalci *teritorija* dolžni opravljati v prid mestne občine in ki so bile v glavnem namenjene vzdrževanju cestnega omrežja. Vzdrževalne in gradbene potrebe so v času konskripcije naraščale z gostoto prometa med Trstom in zaledjem in so presegle razpoložljivosti robotnikov. Zato so se lokalna delovna sila in prevozniki z volovskimi vpregami lahko zaposlovali na tem območju mimo 18- oziroma 14-dnevnih robotnih obveznosti proti plačilu. Ob gospodarskih krizah in v času hujšega pomanjkanja so oblasti z javnimi deli priskočile na pomoč prebivalstvu in leta 1782 celo z uvedbo začasne privativne pravice, ki je izključevala delavce, prihajajoče izven tržaške občine. S časom so se v ta posel vključili tudi nekateri krajevni kmečki in gostilniški mogotci, ki so razpolagali z zadostnim kapitalom, da so lahko pridobili v zakup robote in iz tega ustvarili podjetja za vzdrževanje cestnega omrežja. Ta so zaposlovala veliko število krajevnih delavcev in vozačev (Kalc, 1999, 284; AST, 6).

Omembe vrednih je še nekaj za tisti čas pomembnih pobud, ki kažejo na možnosti, ki so se nudile tudi *teritoriju*, in hkrati na gospodarsko nadarjenost posameznikov kot tudi na prisotnost vzajemnega podjetniškega duha. Iz mesta je bilo treba iz dneva v dan odvajati gnoj, ki so ga za seboj puščale črede vprežne živine, in drugo nesnago. Pravico čiščenja mestnih ulic in trgov, ki jo je občina dajala v zakup na licitaciji najboljšemu ponudniku, si je v osemdesetih letih zagotovil in službo s pomočjo delavcev zgledno opravljal Ivan Marija Merlak iz Škednja (BCT, 2). Nasledil mu je sin, ki pa ni upravičil očetovega dobrega slovesa in je zaradi nemarnosti pravico v kratkem zapravil. Posel je takrat zamikal kmete od Spodnje Sv. Marije Magdalene, ki so z zbranim denarjem odkupili pravico in združno prevzeli službo. Žal so se ji bili primorani potem odpovedati, ker jih je prezaposlovala na škodo domačih kmečkih del in predvsem, ker gnoja niso imeli kje skladiščiti v bližini mesta. Odvažati so ga morali domov, kar je pomenilo preveliko delovno in časovno obremenitev. Zaslužek, ki je prihajal izključno od prodaje gnoja kmetom iz *teritorija*, je tako postal nezadosten (AST, 7). Podoben primer je glede občinskih obcestnih gostiln na Opčinah in v Bazovici, ki jih je občina ravno tako dajala v zakup zasebnikom. Za gostilničarske pravice, ki so bile zaradi ugodnih možnosti zaslužka primerno drage, so se potegovali razni ljudje iz mesta in *teritorija*. Leta 1792 se je na Opčinah zanje potegovala skupina domačinov, ki so v ta namen združili moči (Apih, 1957, 112).

Obseg in raznolikost neagrarnih dejavnosti sta bila skratka velika in opozarjata na informativne meje popisnega vira. Primera kovača in zidarja ter kovača in ribiča v popisu iz leta 1782 neposredno izpostavljata tudi mešano naravo poklicnega in sploh gospodarskega udejstvovanja. Agrarna ekonomija je predstavljala sicer osnovni in prevladujoči del sistema, enako pomembne za zagotavljanje in tudi za preseganje preživetvenih potreb pa so bile neagrarne pridobitniške dejavnosti, od kvalificiranih in specializiranih, ki so lahko nastopale celo v medsebojnih kombinacijah, do preprostejših oblik izkoriščanja krajevnih danosti in vključevanja v trg dvinarske delovne sile. Na to se je nanašal okrožni glavar Pittoni, ko je leta 1786 v poročilu dvorni pisarni ocenjeval, da prebivalstva tržaškega *teritorija* kljub temu ni mogoče označiti za revnega in da je v njegovi sredi "mnogo bogatih". To "bogastvo" – je dodajal – pa ni izviralo iz kmetijstva, ki da ni zadostovalo preživetju, pač pa iz "drugih dejavnosti". Od teh naj bi imeli domačini toliko dobička, da so zanemarjali kmetijstvo (Dorsi, 1989, 145).

Hiše in njihovi lastniki

Statistika iz popisnih registrov se nanaša na 1.248 hiš, od tega 536 v soseskah in 712 v vaseh. Razliko v primerjavi z originalnimi tabelaričnimi izkazi (tabela 1) je pripisati pomanjkanju registra največje soseske Spodnje Sv. Marije Magdalene, kjer je bilo 98 poslopij, in nekaterim drobnim napakam v seštevanju. Med hišami so upoštewane vse stavbe, vključno z gospodarskimi in javnimi poslopiji, praznimi hišami in podrtijami. V soseskah so ob popisu hiše oštevilčili na novo, tako da je vsaka izmed njih postala samostojna naselbinska enota z lastnim tekočim oštevilčenjem, potem ko je bilo prvo oštevilčenje, opravljeno leta 1773, skupno za celotno območje sosesk. V vaseh so oštevilčenje iz leta 1773 dopolnili s številkami novih hiš oziroma dozidav ali adaptacij že obstoječih stavb. Na ta način si lahko razlagamo dodajanje črk (A, B, C) k že obstoječim hišnim številkam, ki jih v glavnem najdemo v vaseh, torej v gručastih naselbinah, kjer je bilo naslanjanje prizidav na že obstoječe stavbe način za prihranek dela in stroškov.

Od vseh poslopij je bilo ob popisu naseljenih bivalnih objektov nekaj več kot tri četrtine (77,6%). Kot je razvidno iz tabele 12, je bilo nebivalnih poslopij (se pravi gospodarskih in drugonamenskih stavb) ter nenaseljenih hiš občutno več v soseskah kot v vaseh, kar je povezano z znanima različnima naselitvenima tipologijama in posestnima strukturama. V soseskah (tabela 13) je bila večina hiš, in s tem tudi kmetij, last raznih v mestu ali drugod bivajočih zasebnikov oziroma javnih, verskih in zasebnih ustanov; samo tretjino hiš so posedovali kmetje, bivajoči v kraju. Slaba tretjina lastnine je bila v rokah mestnega patricijata oziroma plemstva. Samo 19 odstotkov pripadnikov tej kategoriji lastnikov je v popisnih registrih zabeleženih z oznako *Dominus* ali *Herr*, v dopolnilnem viru

(popisu mesta iz leta 1775) pa so označeni kot rentniki (Vive del suo). Preostali so zasedali razne položaje v uradniških službah pri mestni in državni upravi, v vojski ter drugih ustanovah. V tej skupini lastnikov so zastopane najznamenitejše stare tržaške družine, bili pa so tudi priseljeni plemenitaši, kot Angelini iz Senožeč, Gabiati iz

Veneta, Fecondo iz Neaplja, Scagnetti iz Gorice in drugi. Med uradniki moramo omeniti tržaškega guvernerja grofa Karla Johanna von Zinzendorfa, ki je imel počitniško hišo pri Zgornji Sv. Mariji Magdaleni, in popisnega funkcionarja, aktuarja pri policijski direkciji, Antonia Tognano de Tonnefelda, ki je posedoval pristavo v Barkovljah.

Tabela 12: Število poslopij in bivališč tržaškega teritorija leta 1777/1778.
Table 12: Number of buildings and dwellings in the Trieste Territory 1777/1778.

Kraj	Skupno hiš	Naseljenih bivališč	%
Barkovlje	58	26	44,8
Kjadin	48	35	72,9
Spodnja Čarbola	51	31	60,8
Zgornja Čarbola	40	26	65,0
Kolonja	40	24	60,0
Greta	46	26	56,5
Vrdela	56	46	82,1
Rojan	26	21	80,8
Rocol	50	37	74,0
Škorklja	74	47	63,5
Zg. Sv. Marija Magdalena	47	39	83,0
Soseske	536	358	66,8
Bani	20	19	95,0
Bazovica	63	60	95,2
Kontovel	94	83	88,3
Gropada	22	22	100
Lipica	13	13	100
Lonjer	33	27	81,8
Opčine	94	79	84,0
Padriče	15	13	86,7
Prosek	101	80	79,2
Križ	128	105	80,0
Škedenj	82	65	79,3
Trebče	47	45	95,7
Vasi	712	611	85,8
Skupaj	1.248	969	77,6

Tabela 13: Statistika hiš glede na poklic oziroma družbeno pripadnost lastnikov.
Table 13: Statistics of houses according to the owners' occupation or social affiliation.

	Soseske	Vasi	Skupaj		Soseske	Vasi	Skupaj
Kmetje	177	654	831		33,0	91,9	66,6
Mestni patricijat in plemstvo	171	12	183		31,9	1,7	14,7
Profesionisti	8		8		1,5		0,6
Trgovci in podjetniki	69	1	70		12,9	0,1	5,6
Obrtniki	27		27		5,0		2,2
Duhovščina	30	5	35		5,6	0,7	2,8
Verske ustanove	26	10	36		4,9	1,4	2,9
Javne ustanove	7	30	37		1,3	4,2	3,0
Neugotovljeno	21		21		3,9		1,7
Skupaj	536	712	1.248		100	100	100

Duhovščina, ki je izhajala delno tudi iz plemstva, je imela v lasti 5,6 odstotka hiš, v vaseh pa 0,7 odstotka. Ob tržaškem škofu, ki je bil lastnik dveh hiš v Škednju – ena je bila solinarsko gospodarsko poslopje – izstopajo imena stolnih kanonikov Bernardina Kamnika s petimi poslopji (od tega so bile tri kmetije), Andreasa Bevilacqua s tremi hišami (dve kmetiji) ter Felixa Contija iz stare tržaške patricijske družine, ki je posedoval solinarsko poslopje v Škednju in štiri hiše v Rocolu, od teh sta bili dve kmetiji, ena pa počitniška hiša. Franz Civrani, prav tako patricij, je bil lastnik dveh hiš (ena je bila kmetija), kaplan cerkve Madonna del Mare Joseph Cesare dve hiši (kmetiji). Od manjših lastnikov iz vrst duhovščine velja omeniti še Giuseppa Tognano de Tonnefelda, brata konskripcijskega funkcionarja, ki je posedoval pristavo na Škorklji.

Verskim in javnim ustanovam je pripadalo v soseskah 4,9 odstotka hiš, v vaseh pa 1,4%. Med verskimi ustanovami izstopata tržaški ženski samostan s sedmimi hišami in petimi kmetijami na Kolonji in pri Zgornji Sv. Mariji Magdaleni, zlasti pa Armenska mehitaristična cerkev, ki je posedovala deset hiš, od tega osem kmetij in eno počitniško hišo na Škorklji, Koloniji, Greti, Čarboli in v Barokovljah. Druge verske oziroma cerkvene ustanove so bile: minoritski samostan v Grljanu, bivši jezuitski samostan, judovska skupnost, nekatere mestne in krajevne cerkve. Slednjim so pripadale kaplanije oziroma župnišča, nekatere stanovanjske hiše in poslopja, katerih namembnost ni znana. Javne oziroma državne ustanove pa so imele v lasti nekaj stanovanjskih hiš, namenjenih cerkvenikom (na Opčinah in Kontovelu), gostilno v Bazovici, krajevna srenjska poslopja v Bazovici, na Opčinah, Proseku, Kontovelu, v Križu in Škednju (tržaška občina), mitninske stavbe, postojanko za kordoniste in garnizijo, gozdno hišo, vodovodno poslopje in poslopja lipiške konušnice.

Na svobodne poklice je odpadlo 1,5 odstotka hiš v soseskah, ki so jih imeli v lasti trije člani tržaških patricijskih rodbin, pravnik Ignazio Capuano, odvetnik Pietro Gobbi in zdravnik Antonio Civrani, ter priseljenci: kirurg Anton Albrizzi iz Milana in Benedikt Flech iz Avstrije, apotekarji Fontana iz Mantove in odvetnik Franz Reinisch iz Gorice.

Poleg vseh teh že tradicionalnih kategorij so med lastniki vredni posebne pozornosti na novo uveljavljene skupine trgovcev, podjetnikov in obrtnikov. Ti so skupno posedovali 7,8 odstotkov hiš, skoraj izključno v soseskah (17,9 odstotkov). Med obrtniki je bilo pet zidarjev (11 hiš), dva kovača (4 hiše), mesar (1), slaščičar (1), čevljar (1), veslar (1), kotlar (1) in štirje sodarji (4). Med njimi je bilo dvanajst priseljencev in osem Tržačanov. Trgovcev in podjetnikov pa je bilo 46, pri čemer so daleč prevladovali grosisti (33 primerov ali 72%). Polovica je bilo članov blagovne borze (17 hiš), ki je združevala najuspešnejše kapitalistične subjekte in predstavljala najvišjo stopnjo tržaške merkantilne politike. Drugo polovico so

zastopali tako imenovani negozianti, se pravi statusno (ne pa vselej tudi gmotno) nekoliko šibkejši veletrgovci. Ob teh je bilo nekaj lastnikov maloprodajnih trgovin (bottegari), katerih gmotnega stanja ravno tako ni mogoče vselej meriti na osnovi vrste trgovskega udejstvovanja, saj drobna trgovina v mnogih primerih v donosnosti ni zastajala, včasih pa je celo presejala trgovino na debelo. Med podjetniki sta bila dva gradbenika (*costruttore di fabbriche in imprenditore dei lavori regi*), en kmetijski podjetnik, bivši veletrgovec, ki se je lotil specializirane kulture murv za potrebe svilarstva (*coltivatore al mori*) v sodelovanju s tržaškim škofom (Breschi et al., 1999, 69–70), trije lastniki bark (*padron di barca*), po en mešetar (*sensale*), veletrgovski pisar (*scritturale di negozio*) in veletrgovski špediter (*spedizioniere*). Tujci so prevladovali s 74 odstotki (35 primeri). Med veletrgovci je bil največji posestnik Antonio Rossetti, priseljenec z Reke, ki je posedoval sedem hiš. Med njimi so bili tudi trije judje, in sicer Tržačana Jacob Cusin in Isack Morpurgo ter priseljenec iz Gorice Jacob Morpurgo. To so pozneje in že takrat vodilne judovske družine, ki so odigrale pomembno vlogo v tržaškem gospodarstvu in nasploh.

Nakazana posestna struktura odraža že omenjene spremembe v tržaškem družbenem tkivu, v katerem so višje sloje vse pogosteje zastopali pripadniki nove družbene smetane, sloneče na gospodarskem uspehu, ki je postopoma zasenčila in nadomeščala staro tržaško plemstvo. O tem procesu in gospodarski uspešnosti merkantilnih slojev, ki so se s svežim kapitalom pojavljali vse pogosteje na nepremičninskem trgu mestnega zaledja, govori tudi dejstvo, da je bilo kar enajst poslopj v njeni posesti počitniških hiš (*Sommerhaus*). Gradili so jih v soseskah, navadno v stilu vil z okrasnimi vrtovi, v katerih so družine prebivale čez poletje oziroma odhajale na oddih. Prav toliko letnih rezidenc oziroma vil je bilo v lasti tržaških patricijskih družin, mehitaristične skupnosti (1) in kovača Giuseppa Caricasacchija iz Milana (1). K tem je treba dodati še nekaj poletnih rezidenc iz soseske Spodnje Sv. Marije Magdalene, ki ni zastopana v naši statistiki, bila pa je priljubljeno območje za tovrstne reprezentančne zgradbe, ne nazadnje, ker je bila po njenem ozemlju v šestdesetih letih speljana Reška cesta (*Strada Commerciale di Fiume*). Izpostaviti rezidenco, ki jo je imel od leta 1775 ob tej poti baron Brigido, poznejši tržaški guverner, in ki je na svoje razkošje opozarjala že imenom Mon Bijou (Tamaro, 1942–43, 341).

Tabela 14: Število hiš v lasti tujih in domačih trgovcev-podjetnikov in obrtnikov.

Table 14: Number of houses owned by foreign and domestic merchants-entrepreneurs and craftsmen.

	Tujci	Tržačani	Skupaj
Obrtniki	14	13	27
Trgovci in podjetniki	54	16	70
Skupaj	68	29	97

Tabela 15: Trgovci, podjetniki in trgovski uslužbenci – lastniki hiš.
Table 15: Merchants, entrepreneurs and trade employees – house owners.

Priimek in ime	Krajevni izvor	Poklic	Število hiš
Rossetti Antonio	Reka	borzni veletrgovec	7
Braun Karl	Tirolska	borzni veletrgovec	4
Curti Osbaldus	Trst	veletrgovec	3
Schopp Andreas	Kranjska	veletrgovec	3
Dediči Tribuzzi	Dunaj	veletrgovec	3
Bellusco Giuseppe	Milan	borzni veletrgovec	2
Cusin Jacob	Trst	borzni veletrgovec in proizvajalec mila	2
Dedici Cendali	Trst	maloprodajni trgovec	2
Dediči Jeralla	?	veletrgovec	2
Mayer Anton	?	veletrgovec	2
Orasch Bartholomeus	Koroška	borzni veletrgovec	2
Thumreicher Georg	Avstrija	borzni veletrgovec	2
Wagner Adam	Nürnberg	borzni veletrgovec	2
Zanini Salvatore	Trst	maloprodajni trgovec	2
Alloj Joseph	?	mešetar	1
Cosmaz Vitus	Trst	gradbenik	1
Curti Domenico	?	veletrgovec	1
Dedici Fontana	Mantova	maloprodajni trgovec	1
Denicolo Hieronimus	Trst	lastnik barke	1
Desella Anton	Trst	špediter	1
Bratje Gallina	Trst	lastnik barke	1
Gallina Antonio	Trst	lastnik barke	1
Horrasch Bartolome	Koroška	borzni veletrgovec	1
Hochhofler Andreas	Koroška	borzni veletrgovec	1
Langur Lucas	Dunaj	borzni veletrgovec	1
Maurizio Joseph	Genova	borzni veletrgovec	1
Monari Johann	Koroška	trgovski pisar	1
Moro Jacob	Karnija	maloprodajni trgovec	1
Morpurgo Isack	Trst	veletrgovec	1
Morpurgo Jacob	Gorica	borzni veletrgovec	1
Muner Blasius	Karnija	kmečki podjetnik	1
Niderle Simon	Beljak	veletrgovec	1
Obermaier Georg	Tirolska	borzni veletrgovec	1
Pertot Franz	?	veletrgovec	1
Poschinger Leopold	?	veletrgovec	1
Piranello Dominicus	Murano	veletrgovec	1
Righetti Anton	Milan	borzni veletrgovec	1
Righettini Anton	Milan	borzni veletrgovec	1
Ronner Friderich	?	veletrgovec	1
Rusconi Johann	Trst	borzni veletrgovec	1
Scheidenberger Georg	Ogrska	borzni veletrgovec	1
Seywald Adam	?	veletrgovec	1
Simon Georg	Štajerska	veletrgovec	1
Simoneti Sebastian	Videm	veletrgovec	1
Urbas Georg	Kranjska	gradbenik	1
Voinovich Johann	Boka Kotorska	veletrgovec	1

O tem, kakšna so bila kmečka poslopja, kako so bila grajena in kako so izgledala, nam popisni vir ne nudi informacij. O njihovi tipologiji in videzu lahko le v grobem sklepamo, upoštevajoč podatke iz poročil državnih uradnikov dunajskim oblastem in policijske dokumentacije v zvezi z uvajanjem protipožarnih predpisov. Okrožni glavar in policijski ravnatelj baron Antonio Pittoni je pri svojem poročanju o razmerah v tržaškem okrožju leta 1786 naglašal, da so hiše po vaseh skoraj vse zidane na suho iz kvalitetnega in primerno oblikovanega kamna, kar jim zagotavlja trdnost. Svojčas – nadaljuje poročilo – so bile skoraj vse krite s slamo (Dorsi, 1989, 143). Do leta popisa pa so tako kritino očitno že skoraj v celoti nadomestili korci ali kamnite skrle, tako da ob stopu v veljavo policijskega reda za tržaško podeželje leta 1777, ki je v svojem 5. členu vseboval predpise za izboljšanje varnosti in urejenosti poslopij, ni bilo več mnogo gospodarjev, ki bi bili še dolžni prilagoditi svoje hiše predpisom (Kalc, 1999, 282–283). Pittoni je tako lahko zapisal, da razen nekaterih hlevov ni več lesenih ali s slamo kritih poslopij in da se stanje zgradb tako v vaseh kot v soseskah stalno izboljšuje, ker se je tudi tržaško podeželje lahko napajalo v mestnem bogastvu in uživalo koristi prostoprstaniškega razvoja. V soseskah je bilo vse več lepo grajenih gospodskih in kmečkih hiš, ki so pridobivale iz dneva v dan lepši videz (Dorsi, 1989, 143). Tudi iz tega lahko torej sklepamo, da so do tedaj izginila skromna poslopja, v katerih so bili nastanjeni kmečki najemniki ob prevzemanju zemljišč in ustanavljanju kmetij v soseskah, in z njimi se je izgubilo tudi ime kočarji za njihove lastnike. Pittoni pa poudarja, da je mogoče tudi v nekaterih vaseh (zlasti v Škednju, na Proseku in Križu) videti hiše, ki so prej gosposke kot kmečke.

Kmečki posestniki po vaseh in emfitevti po soseskah so si hiše gradili sami. Po Pittonijevih besedah so bili v gradbeni stroki spretni (Dorsi, 1989, 144). Podatki popisa družin iz leta 1782 opozarjajo, kot smo videli, da se je lepo število družinskih poglavarjev ukvarjalo z zidarstvom, kar napoveduje množično vključevanje okoliškega moškega prebivalstva v gradbene poklice v 19. in še vsaj do polovice 20. stoletja. Posodobitev poslopij je pospeševala oblast, predvsem gradnjo dimnikov zaradi varnosti pred požari, in magistrat je v ta namen po potrebi nudil posojila. Tudi podirajoče se stavbe so morali lastniki popraviti. Gradbena direkcija je pazila, da so bile novogradnje primerno trdne, da so bile fasade "dostojne" (*decorose*) in po možnosti, da so jih estetsko obogatili s kakim okraskom (Dorsi, 175, 162; Kalc, 1999, 282–283). Vredno je opozoriti, da se je v teh letih začejala poleg zasebnih tudi gradnja javnih vodnjakov, ki je bila zlasti na kraških tleh pomembna postavka v politiki vzpostavljanja javne infrastrukture. Te vodne sisteme za zbiranje deževnice je občina gradila s pomočjo zidarskih mojstrov in z množičnim sodelovanjem domačinov v okviru robotnih obveznosti.

Selitve

Posebno poglavje družbenega in gospodarskega dogajanja v obravnavanem časovnem obdobju predstavlja tudi na tržaškem *teritoriju*, čeprav manj izrazito kot v mestu, selitveni oziroma priseljenjski pojav. Prostorska mobilnost, njene oblike, potek in posledice v socialno-demografskem razvoju ter strukturi so najtežje obvladljivi vidik preučevanja vsakega prostora in skupnosti. Opazovanje selitvenega pojava ter mobilnega prebivalstva je tudi v dobi sodobnih statističnih služb težavno zaradi kompleksnega konceptualnega zajetja problema in samega vodenja ustrezne ter dovolj zanesljive evidence. Obravnava selitev predstatističnih obdobjev pa je toliko bolj zapletena in težko oprijemljiva. Kjer obstajajo in so kolikor toliko ustrezno vodeni, si lahko za vpogled v trajna selitvena gibanja in tudi za izračun določenih parametrov pomagamo s cerkvenimi status animarum, ki beležijo sprotne spremembe v družinskih sestavi in s tem prikazujejo osebe, ki vstopajo in izstopajo iz družinskih oziroma župnijske skupnosti in se gibajo znotraj nje (prim. Corsini, 1980). Enak je nastavek konskripcijskih populacijskih knjig, saj so služile sprotne evidenci sprememb, ki so nastajale v družinah in skupnostih kot posledica vitalnih dogodkov, poročanja in prostorskega premikanja, da so oblasti v letih do ponovnega neposrednega petletnega popisa lahko sumarno poročale o stanju prebivalstva in imele nadzor nad pravno pripadnostjo (pristojnostjo) in dejansko prisotnostjo vsakega moškega na določenem območju (prim. Kalc, 2008, 36–41). Žal pa prikazuje konskripcijski vir le delno sliko dejanskega dogajanja, ker je v svojem smotru selektiven in ima v vidu prvenstveno tujce. Po konskripcijskem pravu so bili tujci vsi prisotni, ki so bili rojeni izven meja naborne območja, z izjemo tistih, ki so z zadostitvijo predpisanim pogojem in rekvizitom lahko prestopili med domače prebivalstvo. Tako je v registrih na primer naveden izvor vseh tujih kot tudi domačih poslov ter posameznih članov družinskih skupnosti iz stranskega sorodstva, iz prebivalstvenega konteksta pa ni mogoče izluščili priseljene družinske poglavarje, ker so že bili pristojni v kraju in njihovega krajevnega izvora ni bilo več potrebno beležiti oziroma ga je popisovalec zapisal le pri nekaterih, točno določenih primerih oziroma profilih (vsega 17). Še bolj prikrit je krajevni izvor žensk, ker je podatek naveden le pri poslih. Razen tega se je vodenje evidence v času izjalovilo, tako da nam vir govori le o stanju ob popisu. Razpoložljivi podatki o prostorskih premikih torej ne dopuščajo izračunavanja selitvenih parametrov in jih je mogoče uporabiti le v indikativnem smislu oziroma za določeno kategorijo priseljencev.

Popis je na *teritoriju* ugotovil prisotnost 239 tujcev, ki so predstavljali 4,4 odstotka prebivalstva. V 23 od 24 popisnih registrov pa je eksplicitno navedenih 263 priseljencev. Kot kažeta tabeli 16 in 17, je bila velika večina priseljencev avstrijskih podanikov, prihajali pa so

v glavnem iz treh dežel, ki obdajajo oziroma tvorijo naravno zaledje Tržaškemu zalivu. Te dežele, ki so tu mišljene v mejah upravnopolitične geografije Notranje Avstrije iz druge polovice 19. stoletja, so bile tudi glavni izvorni bazen takratnega doseljevanja v mesto, le da so slednji tokovi imeli svoja izhodišča tudi v oddaljenejših območjih omenjenih dežel. Krajevni izvor priseljencev na *teritoriju* prihaja bolje do izraza v tabeli 18, zasnovani po upravnopolitični geografiji okrajnih glavarstev, ravno tako iz druge polovice 19. stoletja. Skoraj 70 odstotkov vseh priseljenih je izviral iz neposrednega pasu okrog ozemlja tržaške občine. Kot kažejo podrobnejši podatki o provenienci, so izvorne kraje obsegali v glavnem matični Kras (okrajno glavarstvo Sežana) nekje med Lokvijo, Divačo, Tomajem, Dutovljami, Komnom in Devinom. Postojnsko in goriško okrajno glavarstvo sta zastopana predvsem iz Vipavskega. Nekaj priseljencev je prihajalo tudi iz Goriških brd in s Tolminskega, iz Senožeč, Košane, Slavine in Prema. Istra je zastopana predvsem s kraji vzdolž severne meje med Kraškim robom in flišem med Socerbom in Ricmanji, z beneškega dela pa točnejši krajevni izvori niso zabeleženi, vendar lahko po priimkih sklepamo, da gre za slovenske kraje okrog Kopra. Drugi avstrijski priseljenci so prihajali iz

Tabela 16: Priseljenci iz Avstrije in drugih držav.
Table 16: Immigrants from Austria and other states.

	Avstrija	Tujina	Skupno
Soseske	126	10	136
Vasi	111	16	127
Skupno	237	26	263
Vodoravni %			
Soseske	92	7,4	100
Vasi	87	12,6	100
Skupno	90	9,9	100
Navpični %			
Soseske	53	38,5	51,7
Vasi	46	61,5	48,3
Skupno	100	100	100

Tabela 19: Priseljenci po spolu in izvoru.
Table 19: Immigrants by gender and origin.

	Število		Navpični %		Vodoravni %	
	Moški	Ženske	Moški	Ženske	Moški	Ženske
Goriška	75	60	49,0	54,5	55,6	44,4
Kranjska	36	23	23,5	20,9	61,0	39,0
Istra	23	16	15,0	14,5	59,0	41,0
Drugo	7	1	4,6	0,9	87,5	12,5
Neznano	12	10	7,8	9,1	54,5	45,5
Skupno	153	110	100	100	58,2	41,8

Tabela 17: Izvor priseljencev po deželah.
Table 17: Place of origin of immigrants by countries.

Dežela	Število	%
Goriška	135	51,3
Kranjska	59	22,4
Istra	39	14,8
Drugo	8	3,0
Neznano	22	8,4
Skupno	263	100

Tabela 18: Izvor priseljencev po okrajnih glavarstvih.
Table 18: Immigrants' original pool by districts.

	Število	%
Gorica	26	9,9
Postojna	39	14,8
Sežana	98	37,3
Koper	19	7,2
Druga območja	81	30,8
Skupno	263	100

okolice Ljubljane, Kranja, Logatca, posamezniki pa tudi iz Novega mesta in Celja ter iz Zgornje in Spodnje Avstrije, Češke in Moravske. O preostalih tujih priseljenih ni podrobnejših podatkov o izvoru.

Glede spolnih razlik je pomenljivo, da so bili priseljenci iz tujine večinoma moški in le v štirih primerih ženske. Državna meja in tujina oziroma status tujega priseljenca sta bila očitno večja pogojevalna elementa ženskih selitvenih poti. Za žensko mobilnost je bilo značilno tudi, da je potekala na krajših razdaljah kot moška, kar podatki tendenčno potrjujejo, saj so priseljenke prihajale nekoliko več iz neposrednejšega kraškega (sežanskega) in istrskega območja (dolinskega brega), medtem ko so moški izvorni kraji nekoliko širše razporejeni. Sicer pa razlika med moškimi in ženskimi izvornimi kraji ni tako izrazita kot pri selitvenih tokovih v mesto, ker so bili priseljenci obeh spolov pretežno pripadniki kmečkega sloja in večinoma posli, za katere je bila sploh značilna migracija krajšega radija.

Tabela 20: Priseljenci po poklicu in spolu.
Table 20: Immigrants by occupation and gender.

Avstrija

Poklic	Moški	Ženske	Skupno		Moški	Ženske	Skupno
Kmetje	9		9		6,9		3,8
Posli	94	102	196		71,8	96,2	82,7
Obrtniki	15		15		11,5		6,3
Drugo in neznano	13	4	17		9,9	3,8	7,2
Skupno	131	106	237		100	100	100

Tujina

Poklic	Moški	Ženske	Skupno		Moški	Ženske	Skupno
Kmetje	3		3		13,6		11,5
Posli	9	4	13		40,9	100,0	50,0
Obrtniki	3		3		13,6		11,5
Drugo in neznano	7		7		31,8		26,9
Skupno	22	4	26		100	100	100

Povsem homogeni značaj ženskih priseljenk odraža v praksi široko vlogo, z vidika družbene in gospodarske opredelitve pa izredno omejen položaj ženskega dela, ki je bilo v kmečkem okolju za odvisne delavke omejeno v kategorijo posla. Pri moških so priseljenci predstavljali ob kmečkih poslih, večino obrtnikov, obrtnih poslov in drugih poklicev, združenih pod oznako Drugo. Spomnimo naj, na primer, na cerkovnike-čevljarje in njihove pomočnike ter kordoniste oziroma stražnike, ki so bili vsi priseljenci iz avstrijskih dežel ali drugih držav. Ker so v soseskah zaposlovali večje število kmečkih poslov, je v njih tudi večja prisotnost priseljencev. Med njimi je pri obeh spolih omembe vredno tudi precejšnje število sirot, ki so jih kmetje jemali v rejo in jih nato obdržali pri sebi kot posle.

Na tržaškem *teritoriju* so se skratka v obravnavanem času odpirale razmeroma številne možnosti zaposlovanja kmečkim poslom obeh spolov in območje je postalo podobno kot mesto zanimivo za mlade, ki so iz preživetvenih razlogov ali zaradi drugih namer opravljali življenjsko obdobje začasnega služenja. Pot služenja na *teritoriju* so ubirali tudi domači fantje in dekleta, a ne dovolj številčno, da bi zadoščali povpraševanju. Še prej kot za posle je postal *teritorij* atraktiven za kmete, ki so si želeli pridobiti obdelovalno zemljo ali priti do zemljiške posesti. Popisna statistika izkazuje dvanajst takih primerov, med katerimi je bila polovica mandrijerjev, polovica pa samostojno bivajočih poslov v soseskah. Jasno pa je, kot kažejo poročne knjige in sam demografski razvoj, da jih je bilo mnogo več in da so skupaj z domačini iz *teritorija* prispevali k širitvi agrarne kolonizacije, še posebno na območju sosesk, kjer je bilo na voljo veliko obdelovalne zemlje, ki so jo iz rok mestnih lastnikov prevzemali stari in novi naseljenci. Ta pojav, katere nosilec je bilo skoraj izključno slovensko

prebivalstvo in je slovensko kmečko posest raztegnil do mestnih obronkov, je tržaško zgodovinopisje označilo kot slovanizacijo tržaškega agra (Kandler, 1846, 181).

Doseljavanje in kolonizacija, ki sta bila izraz tudi prebujajoče se naravne prebivalstvene rasti, sta potekala na razne načine. V Barkovljah so študije pokazale, da je v zadnjih desetletjih 18. stoletja in še naprej razpoložljivost obdelovalne zemlje pritegnila številne moške s Krasa in Vipavskega, ki so se pojavljali najprej v iskanju dela, nato pa so si ustvarili družino z barkovljanskimi dekleti in se postavili na noge kot samostojni kmetje zakupniki. Ta proces, ki je vplival na demografsko rast soseske, se je nadaljeval še nekaj desetletij naslednjega stoletja, dokler je razpoložljivost zemlje dopuščala preživljanje družinskih skupnosti na kmečki osnovi. Ključni sestavini širjenja kolonizacije sta bila zakupni sistem, ki je omogočal trajno usidranje na zemljiščih in postopno pridobivanje novih ter delitev posesti ob dedovanju. Naseljavanje in osamosvajanje kmečkih družinskih jeder je seveda predpostavljalo razpoložljivost sredstev, sploh pa je bilo bistvenega pomena uspešno vključevanje priseljencev v krajevno skupnost z vzpostavljanjem sorodstvenih vezi in širših družbenih odnosov (Navarra, 1993, 135–136). Ob modelu individualnega samskega doseljavanja, ki se zdi prevladujoče, je potekalo tudi dosejavanje celih družin, zlasti na mandrije. Mandrije niso bile najbolj primerne za mlade pare, ker so zaradi obsega terjale več odrasle delovne sile, medtem ko se je zakupna posest lahko prilagajala v skladu z zmogljivostjo družinske skupnosti. Mandrijerji so včasih ostajali dlje usidrani na isti pristavi, glede na kratkotrajnost splovinarske pogodbe pa je bila ta kategorija kmetov načeloma precej mobilna. Mnogi so se pogosto selili z mandrije na mandrijo v iskanju ugodnejših pogojev, dogajalo pa se je tudi, da so se cele družine preselile v

mesto, kjer so se člani preživljali z dinarskim delom. Zdi se, da je bil ta pojav v letih pred popisom razmeroma razširjen, saj so ga izrecno izpostavili v popisu mesta leta 1775, ko so opozarjali na slabe socialne in gmotne razmere bivših mandrijerjev v najrevnejših četrtih. V mnogih izmed teh primerov je bil *teritorij* vmesna faza prehajanja iz podeželja v mesto, etapa v procesu, ki je načeloma težil k ohranitvi ali utrditvi kmečkega položaja, a se je po sili razmer sprevrgel v proletarizacijo v urbanem okolju. Primeri opuščanja kmetij so naleteli na grajo oblasti, ki so bivšim mandrijerjem očitale pomanjkanje delovne vneme in vdanje vabam v mestu. To so bile predvsem dobre možnosti zaslužka, ki so se ponujale nosačem, zaradi česar so se vsi navadni delavci in celo marsikateri obrtniški pomočnik usmerjali k tej dejavnosti (Kalc, 2004, 361).

V ilustracijo atraktivnosti, ki jo je ne glede na te primere izvajalo območje sosesk, in oblik naselitvenega procesa, je nazornih sledečih nekaj primerov. V popisnem registru je 53-letni Simon Makulus zabeležen z ženo in štirimi otroki kot samostojno bivajoči posel na posestvu plemiške družine De Fin. Iz poročnih knjig izvemo, da se je Makulus priselil z Goriškega, najbrž kot kmečki delavec, in leta 1761 stopil v zakon s tržaško okoličanko. S tem je prešel med stalne naseljence in pridobil status domačina. Podobno je bilo z Blažem Požarjem, ki ga popis navaja kot 52-letnega mandrijerja na pristavi patricija Ksaverija Bonoma na Vrdeli, kjer je živel z ženo Nežo in tremi sinovi. Oba zakonca pa sta bila priseljenca; že mlada sta prišla iz Vrem oziroma Košane, se leta 1750 poročila in gospodarsko osamosvojila. Marko Pipan, star 37 let, je bil doma iz Komna; leta 1769 se je poročil z Marijo Punter z Opčin, leta 1777 pa ga najdemo kot zemljiškega zakupnika in očeta petih otrok med stalnimi prebivalci Barkovelj. Peter Mozetič je prišel služiti iz Renč, leta 1775 se je oženil s tržaško okoličanko Nežo Hreščak in z dvema malima otrokoma živel kot samostojno bivajoči posel na nekem posestvu na Čarboli. Primer družine Cunja z Rocola je nekoliko kasnejši. Ob popisu priimka Cunja še ne najdemo med prebivalci te soseske. Neki Pasquale Cunja, priseljenec iz župnije Predloka, pa je leta 1781 živel na posesti tržaškega patricija Andree Civranija na Rocolu, po vsej verjetnosti kot hlapec. Istega leta se je poročil z Uršulo Mozetič iz Renč, ki je od leta 1775 služila na Rocolu pri mandrijerju Valentinu Peroši. Med letoma 1782 in 1796 se je zakoncema rodilo šest otrok, prva hči v Kjadinu, na mandriji tržaškega plemiča Franza Piccardija, na kateri je gospodaril kot kolon neki Johan Mozetič, ostalih pet pa v mestu, kamor sta se zakonca preselila in kjer si je Pasquale služil kruh kot nosač. V naslednjih letih se je družina preselila na Rocol, s tem da je tam Pasquale postal najprej kmet zakupnik in nato kmečki posestnik. Z naslednjimi generacijami se je rodbina razmnožila in priimek Cunja je v kraju še danes

prisoten. Ta primer še posebno kaže na težnjo priseljencev po zemljiški posesti in ohranitvi kmečkega statusa, hkrati pa tudi, kako se nosaški poklic ni pojavljal samo kot končna postaja v drsenju v proletarizacijo na relaciji premikanja iz podeželskega v urbano okolje pri kmečkih ljudeh, ki so mestnemu trgu dela lahko ponujali samo svojo fizično moč. V opisanem primeru nastopa kot začasni položaj, ki mu je sledil prevzem produkcijskih sredstev in prek zemlje dokončna gospodarska utemeljitev na *teritoriju*. V vseh omenjenih primerih se prek poročnih prič in krstnih botrov posredno razodevajo zaveznitva, ki so pri sedimentaciji priseljencev in njihovem gospodarskem utemeljevanju nedvomno odigrala važno vlogo.

V vaseh so bili zemljiški trg in selitvena gibanja manj dinamični kot v soseskah, a je bilo tudi tu zaznati zlasti v nekaterih krajih določeno privlačnost. Če so na primer prebivalstvo Padrič tvorili sami Grgiči, vsi potomci prve tu naseljene družine, in zasledimo priselitve novih rodbin šele v teku 19. stoletja, so v sosednjo Bazovico prihajali posamezniki in cele družine iz bližnjih in oddaljenejših krajev izven tržaške občine, kar je bilo povezano s cerkveno in upravno-politično vlogo kraja, njegovo prometno lego ob Reški cesti, mitninsko postajo in obsegom pašniških površin ter celotnega vaškega območja. V Križu kaže razvoj priimkov, da je v vas prihajalo kar lepo število priseljencev s tržaških krajev in izven občinskih meja, sicer zaradi porok z domačimi dekleti. Sodeč po oddaljenosti njihovih izvornih krajev pa bi lahko sklepali, da so v mnogih primerih prišli že pred priženitvijo. Do povečanega priliva posameznikov in celih družin je prišlo v zadnjih desetletjih stoletja, potem ko so leta 1778 odprli pošto postajo in kasneje še carinsko postojanko (Pahor, 1975a, 4, 6). Tudi Prosek je bil v središču živahnega doseljevanja, ki mu je mogoče slediti že v prejšnjem stoletju in o katerem pričča pojavljanje vedno novih priimkov. Očitno je, da je kraj, ki je bil od nekdanj pomembna prometna točka, pritegnil mnoge moške, ki so se sem priženili, v sedemdesetih letih, potem ko so odprli tu carinsko postajo, pa se je priseljevanje okrepilo tudi mimo poročanja (Pahor, 1975b, 4).

Ko govorimo o doseljevanju, ni mogoče niti mimo sezonskih priseljencev, ki so poleg mesta imeli delno kot cilj tudi *teritorij*. V mestu je pri tem šlo za razne vrste delavcev oziroma poklicev, od obrtnikov, na primer čevljarjev, gradbenih delavcev kot tudi nosačev, ki so prihajali po zaslužek prilagajajoč se sezonski fluktuaciji povpraševanja. Na *teritoriju* pa so bili to izključno agrarni delavci, ki so jih mestni lastniki vinogradov in drugih obdelovalnih površin najemali za opravljanje vseh potrebnih kmetijskih del. Te delavce je še težje zaznati kot druge priseljence, ker njihova sicer običajna in ponavljajoča se prisotnost ni bila zabeležena in njegova obsega ni mogoče točneje oceniti. Edini doslej znani seznam je nastal 30. aprila 1785 ob aretaciji 51

kraških sezoncev na mandrijah v Čarboli in pri nekaterih posestnikih iz mesta, ker niso imeli dovolilnic, ki bi si jih bili morali kot legitimacijske listine in hkrati dovolila za gibanje priskrbeti pri oblasteh v izvornih krajih. Vse so izpustili na prostost, takoj ko so njihovi delojemalci obrazložili, da so dobro znani ljudje in da je bila njihova prisotnost "star običaj" (*antico costume*), saj so kot vsako leto v tistem času prišli pomagat pri sezonskih kmetijskih opravilih (AGCT, 1). Sezonstvo je bilo v soseskah pred kolonizacijo še bolj razširjeno, atraktivnost *teritorija* za tovrstno delo pa je sčasom začela pojemati zaradi konkurence mestnega delovnega trga. Tako so se mestni lastniki vinogradov in drugih agrarnih površin pritoževali nad pomanjkanjem agrarne delovne sile in višanjem mezd, ki je bilo potrebno za pritegnitev dinarjev na *teritorij*. Zaradi tega in splošne rasti stroškov so mnogi puščali svoja posestva neobdelana (Kalc, 2005, 293).

Tržaški *teritorij* je torej tudi z vidika selitvenih gibanj doživeljal v 18. stoletju vidne premike, ki so bili neposredna posledica uveljavljanja emporialnega Trsta in preustroja njegove gospodarske strukture. Z marginalizacijo agrarnega gospodarstva v ekonomiji mesta in pešanjem tradicionalnega mestnega posestnega gospodarjenja se je zlasti območje sosesk odprlo po eni strani zemljiškim investicijam novih mestnih gospodarskih elit, po drugi gostejši kolonizaciji domačega in priseljenškega kmečkega prebivalstva. Temu so se ponujali stroškovno in produktivno razmeroma ugodna zemlja, do vzeten trg kmetijskih proizvodov in priložnosti neagrarnega pridobitnega udejstvovanja, ki so pospeševali procese kmečkega lastninjenja in reproduciranje kmečkih družinskih jeder. Kljub pomanjkljivi povednosti daje popisni vir, ob podpori poročnih matrik, vendarle dovolj jasno slutiti tipologije priseljenškega pojava. Med temi je bil, kot vse kaže, prevladujoč vzorec individualnega doseljevanja mladih, samskih oseb obeh spolov v povezavi z življenjskim obdobjem služenja, ki mu je v mnogih primerih sledila ustaljenost prek zakonske zveze in dostopa do zemlje. Model individualnega dotoka je v istem času prevladoval tudi v mestu, delno v obliki služnostnih dejavnosti (pri ženskah posebej) delno pa drugačnih poklicnih oziroma gospodarskih temeljih, in dobil izraz v vse bolj poudarjeni eksogamiji med raznimi priseljenškimi ter domačimi komponentami. *teritorij* je bil na tej ravni nedvomno bolj tradicionalno usmerjen in po sili razmer ter v skladu z gospodarsko strukturo je tu ostajala trdno zasidrana socialna endogamija (Breschi, Kalc, Navarra, 2001, 167–168). Jasno pa je, da je ta zgodovinski prehod zaradi priseljenškega dogajanja in drugih sprememb spremljalo tudi določeno odpiranje poročnega trga, ki bi ga bilo primerno podrobneje proučiti in primerjati s poročnim obnašanjem v sosednjih podeželskih območjih. Poroka je bila vsekakor podobno kot v mestu stabilizacijski element v procesu doseljevanja, kar pa ne pomeni vselej trajne ali celo

definitivne ustaljenosti. Dokumenti beležijo namreč tudi primere kmečkih družin, ki so zapuščale tržaško "domovino" in se selile drugam. O tem pojavu, katerega obseg zagotovo ni bil izrazit, poročajo v razdobju med popisoma leta 1773 in 1777/1778, povezan pa je bil z uvedbo splošne vojaške obveznosti. Zdi se, da tisti čas položaj prebivalstva *teritorija* glede vojaške (ne)obveznosti ni bil povsem jasen, zato so se drugorojenci ali mlajši potomci v mnogih primerih poročili in ustvarili ločeno družinsko jedro, da so izstopili iz kategorije "za druge državne potrebe uporabnih", to je pripravnih za rekrutacijo (Kalc, 2008, 34). Nekateri pa so se tako "zavarovani" odselili tudi izven vojaško privilegirane območja tržaške občine (AST, 8). O družinski obliki doseljevanja bi se lahko tehtneje izrekli le s pomočjo dodatnih virov, a se vsekakor zdi manj poudarjena. Vanjo je spadal tudi del priseljencev, ki so se ukvarjali z neagrarnimi dejavnostmi. Individualna prisotnost poročenih priseljencev je sporadična in vezana na izbrane vloge (primer vrtnarja), najbrž pa je bila številčnejša med sezonskimi agrarnimi delavci, kot je to splošno veljalo za krožne migracije. Kot posebno, a stalno prisotno migracijsko kategorijo ne gre pozabiti niti na berače in vse tiste, ki so živeli, iz objektivnih ali subjektivnih razlogov, kolebajoč med delom in nedelom, med občasno gospodarsko aktivnostjo in prosjačenjem. Tovrstni migranti, pogostokrat že ostareli ljudje in nemalokrat matere s po več otroki, so pritiskali zlasti na mesto, ki je kljub poostrenemu policijskemu nadzoru in vse strožjim normam zoper brezdolje, prosjačenje in potepuštvo nudilo ugodne priložnosti za tako konjunktorno strategijo. Iz policijskih virov pa se kaže, kako so se ustavljali tudi na tržaškem podeželju, kjer so pogostokrat s potuho prebivalstva nekaj skromnega prislužili z občasnim delom in se na ta način izogibali pregonu (AGCT, 2; Kalc, 1999, 280).

Glede izseljevanja iz *teritorija* pa je povedanemu mogoče dodati še sledeče podatke in ugotovitve. Prehajanje v mesto je bilo prisotno, ni pa šlo za pojav, ki bi ga lahko šteli med splošne težnje prebivalstva. Popis beleži 31 primerov, od tega je bila tretjina služkinj, med drugimi pa trije nosači, en hlapec, en obrtniški vajenec, dva pisarja in dva študenta, eden iz priseljene družine, eden pa domačega, kmečkega rodu. Ob popisu mesta leta 1775 so ugotovili 53 oseb, ki so izvirale iz tržaškega *teritorija*, 21 moških in 32 žensk. Med slednjimi je bilo 11 služkinj, ki so stanovale pri mestnih družinah, drugi pa so bili za osebe raznih gospodarskih profilov, izseljene v mesto v teku prejšnjih 40 let, ki so si tam ustvarile družine. Zanimivo je, da so vsi ti priseljenci prihajali iz vasi, predvsem Proseka, Križa in Kontovela, ki so imele zaradi geografske lokacije in dejavnosti tesnejše stike z mestom, hkrati pa so bile tudi najbolj obljudene, kar daje misliti o morebitnem občasno občutljivejšem demografskem pritisku. Med odsotnimi prebivalci jih je bilo nadalje 17 v drugih avstrijskih deželah. Kot zani-

mivost so omembe vredni duhovnik Ivan Bogatec iz Križa, ki je kaplanoval na Razdrtem, in študenti Jernej ter Matija Dolenc s Proseka in Georg Peršič iz Bazovice, ki so se šolali (prva dva) v Beljaku, tretji pa na Dunaju. Gre, skupaj z Mihaelom Možino s Škorklje, za edine štiri domače fante, ki so jih starši tisti čas dali v šole. Pet odsotnih domačinov, od tega dva vojaka, pa se je nahajalo neznano kje v tujini. Tudi ti, sicer skopi podatki o izseljevanju, se skladajo s tezo o *teritoriju* kot razmeroma receptivnem območju, ki je kljub omejeni agrarni potencialnosti vendarle ponujal kmečkemu gospodarstvu določene možnosti razvoja, prek preustroja

zemljiške posesti in njenega postopnega, vse večjega prehajanja v roke kmečkih družin in v integraciji z mestnim živilskim trgom, trgom delovne sile in gospodarskih dejavnosti nasploh. Z večanjem mesta se je krepila tudi demografska nosilnost *teritorija* in v obravnavanem času očitno tudi sposobnost utemeljevanja na kmečkih gospodarskih osnovah, ki so se z desetletji začela prilagajati mestnim potrebam, predvsem z razvojem govedoreje in mlekarstva. Hkrati so se krepila prizadevanja tržaškega okoliškega prebivalstva za boljše izkoriščanje *teritorija* v lastnem interesu in za pomembnejšo vlogo pri njegovem upravljanju.

THE TRIESTE TERRITORY IN LIGHT OF THE 1777/1778 CONSCRIPTION: FIRST RESULTS

Aleksej KALC

Slovene National Library of the Studies – History section, IT-34138 Trieste, via Petronio 4
University of Primorska, Science and Research Centre of Koper, Institute for Historical Studies, SI-6000 Koper, Garibaldijska 1
e-mail: aleksej.kalc@zrs.upr.si; aleksej.kalc@nskodsek.191.it

SUMMARY

The aim of this article is to provide an insight into the socio-demographic structure of the Trieste Territory, i.e. the rural part of the Trieste municipal area, at the end of the 1770s, when this area was affected by major changes brought about by the rapid development of the Trieste maritime emporium. The presentation is based on a statistical analysis of population registers formed during military conscription at the end of 1777 and at the beginning of 1778. The Territory consisted of two parts: the area of residential neighbourhoods extending across flysch and alluvial soil around the city between the sea and the Karst Edge, and the area of villages occupying mostly karstic terrain. The villages were concentrated rural settlements with allocated land managed by landowners, whereas the settlement tissue in the neighbourhoods was comprised of groups of houses and scattered farms owned mostly by city dwellers (the old patriciate and new economy upstarts) with land ownership increasingly transferred also to tenant-farmers. Although the land below the Karst Edge was fertile, due to its steepness farming was difficult and expensive, which is why the main product – wine – was protected against foreign competition. In general, the karstic soil was poor and with the exception of modest arable crops used mainly for stockbreeding.

In the conscription census, the population of the Territory was 5.366 and it was condensed in the north-eastern part, where the largest of the 12 villages were located and in some of the 12 neighbourhoods, where, due to better farming conditions and available land, colonization was spreading. Following the trend of the time, the age pyramid of the men-dominated population was broad-based, fuelled by high natality rates. In time, the pyramid was rapidly narrowed due to a high mortality rate among children. The relatively young age of newlyweds accompanied by a favourable attitude towards marriage contributed to high natality rates; the percentage of celibacy was minimal. This was connected with favourable opportunities of land access and availability of non-agrarian economic sources in the city or in connection with the city economy.

The social structure of the peasant population and the spatial distribution of rural social subcategories were in close connection with the colonization history and ownership structure of the Territory. Most farmers (63.1%) were landowners, enjoying permanent and hereditary landownership. Over one fifth (21.6%) were tenant-farmers having the owners' (city dwellers) lands at their disposal for indefinite time against payment of annual rent, including the right of heirship as well as the right to sell the enjoyment of property or buy the land. 15.3% of the farmers were sharecroppers, i.e. colonists who shared the production expenses and crops with the owner, and the rest were peasants living on the farm and cultivating it as servants under the owner's management. Landowners were concentrated in villages, while farmer-tenants, colonists and independently residing servants lived in the neighbourhoods. The numbers of tenants was increasing and in the following decades they would gain ownership of the land they had been cultivating. Male and female farm servants (including the independently residing ones)

accounted for 5.5% of the population. The serfs and maids living under the same roof with the farmers were ubiquitous, but present predominantly in the neighbourhoods where it often happened that the lease-holding families did not have enough native-born labour force to cultivate the farm land. Most of the servants were immigrants and serving was generally a phase of the life cycle, followed by marriage and economic independence.

Census data show only few non-agrarian occupations in the Territory (8.6% of the population). These were clergy, innkeepers, guards, tailors and blacksmiths and a few other occupational profiles. This situation failed to reflect the actual non-agrarian economic activity in the Territory itself or in the nearby city. On the basis of other documents it is evident that many men were also engaged in masonry, transportation and occasional hard manual labour on public building sites. Another widespread activity in the coastal towns was fishing and in the following century it would become the main economic resource for many families. In the village Škedenj, which was closest to the city, baking and selling bread expanded as a typically female craft; there were many cases of individuals or groups of farmers entrepreneurially engaged in works such as street cleaning and rubbish removal or maintaining roads and public infrastructure. In time these activities, together with the possibilities of selling crops, would also contribute to improving the living structure in the Territory, where apart from better farm houses also an increasing number of city magnates began emerging.

The moderate immigration stemmed mostly from the immediate neighbourhood surrounding the Trieste municipal territory, although there were also many immigrants from remoter places. In addition to guards (predominantly foreigners) and a few craftsmen, immigrants were mostly servants of both genders. The phenomenon of immigration was therefore of predominantly individual character and would in most cases progress into permanent settlement of newcomers through marriage and formation of new family households. This was enabled by the availability of farm land and a growing inclination of the city-dwelling owners towards leasing their land. Due to workforce shortage, during summer farm-work seasons many seasonal workers from the nearby karst areas would come to the Territory. Emigration from the Territory into the city was modest since the inhabitants of the Territory were able to take advantage of the economic possibilities of the city without having to leave their homes.

Key words: Trieste, rural population, 18th century, social structures, military draft

VIRI IN LITERATURA

Archivio Diplomatico 1777/1778 – Spisek poimenskih registrov (populacijskih knjig) konskripcije tržaškega teritorija 1777/1778, ki jih hrani diplomatski arhiv (Archivio Diplomatico) Mestne knjižnice v Trstu: Soseske (*Contrade*): Barkovlje (Barcola) 22 C 4, Kjadin (Chiadino) 22 C 9, Spodnja Čarbola (Chiarbola Inferiore) 22 C 11, Zgornja Čarbola (Chiarbola Superiore) 22 C 10, Kolonja (Cologna) 22 C 6, Greta (Gretta) 22 C 3, Vrdela (Guardiella) 22 C 12, Rojan (Roiano) 22 A 22, Rocol (Rozzol) 22 C 8, Zgornja Sv. M. Magdalena (S. Maddalena Supuperiore) 22 C 7, Škorklja (Scorcola) 22 C 5; Vasi (*Ville*): Bani (Banne) 22 A 21, Bazovica (Basovizza) 22 A 20, Kontovel (Contovello) 22 A 13; Gropada (Gropada) 22 A 15, Lipica (Lipiza) 22 A 17; Lonjer (Longhera) 22 A 14, Opčine (Opicina) 22 A 19, Padriče (Padriciano) 22 A 18, Prosek (Prosecco) 22 A 24, Križ (S. Croce) 22 A 23, Škedenj (Servola) 22 C 13, Trebče (Trebiciano) 22 A 16.

AST, 1 – Archivio di Stato di Trieste (AST), Cesareo Regio Governo del Litorale in Trieste 1776–1809 (CRG), busta (b.) carta (c.) 116, 21. 11. 1782.

AST, 2 – AST, Cesarea Regia Suprema Intendenza Commerciale per il Litorale 1748–1776 (CRSIC), b. 757, c. 57–65, 1742.

AST, 3 – AST, CRSIC, b. 759, c. 208, 24. 8. 1757: Notta specifica Delli Capi di Casa de Sudditi, Grani, Animali Bovini, Animali minuti, Animali suini, ed vino che attualmte si trovano avere nelle Ville del Territorio di Questa Città di Trieste.

AST, 4 – AST, CRG, b. 116, 29. 10. 1782.

AST, 5 – AST, CRG, b. 97, 29. 5. 1778.

AST, 6 – AST, CRG, b. 178, 4294/1785.

AST, 7 – AST, CRG, b. 605, 3. 11. 1789; 30. 1. 1796.

AST, 8 – AST, CRG, b. 257, 2. 10. 1784.

AGCT, 1 – Archivio generale del Comune di Trieste (AGCT), Capitanato circolare (CC), F 7 (Inquisizioni sommarie 1783–1789), b. C 11, 2. 5. 1785.

AGCT, 2 – AGCT, CC, F 7 (Inquisizioni sommarie 1783–1789), b. C11, 1. 5. 1786.

BCT, 1 – Biblioteca Civica di Trieste (BCT), Archivio Diplomatico (AD), Coscrizione Generale Della Città e Porto Franco di Trieste fatta nell'anno 1775 da me G. A. Tognana de Tonnefeld.

- BCT, 2** – BCT, AD, Atti di Polizia (1. 7. – 31. 12. 1775), 170, 4. 5. 1775.
- BCT, 3** – BCT, AD, Coscrizione della Popolazione, Emigrazione, Sudditanza, Cittadinanza etc., 1773–1775.
- BCT, 4** – BCT, AD, Anagrafe 1773.
- Babudieri, F. (1990):** L'emporio marittimo di Trieste e la sua evoluzione. *Archeografo Triestino*, 50. Trieste, 19–47.
- Berlam, A. (1938-39):** L'equile di Lipizza presso Trieste. *Archeografo Triestino*, 1–2. Trieste, 315–327.
- Blaznik, P., Grafenauer, B., Vilfan, S. (eds.) (1980):** Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog, 2. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- Breschi, M., Kalc, A., Navarra, E. (2001):** La nascita di una città. Storia minima della popolazione di Trieste, secc. XVIII–XIX. V: Finzi, R., Panjek, G. (eds.): Storia economica e sociale di Trieste, Vol. I: La città dei gruppi 1719–1918. Trieste, LINT, 69–237.
- Breschi, M., Kalc, A., Navarra, E. (1999):** I friulani a Trieste (sec. XVIII). V: Breschi, M. (ed.), *Vivere in Friuli. Saggi di demografia storica* (secc. XVI–XIX). Storia, economia e società in Friuli, 2. Udine, Forum, 55–73.
- Bufon, M., Kalc, A. (eds.) (1990):** Krajevni leksikon Slovencev v Italiji I. Tržaška pokrajina. Trst, Založništvo tržaškega tiska.
- Corsini, C. A. (1980):** La mobilità della popolazione nel Settecento: fonti, metodi e problemi. V: La popolazione italiana nel Settecento. Bologna, CLUEB, 401–433.
- Cusin, F. (1932):** Le condizioni giuridico-economiche dell'agro triestino nel secolo XVIII. *La Porta Orientale*, 2, 1932, 11. Trieste, 3–15.
- Dorsi, P. (1984):** La prima fase di funzionamento del sistema tavolare a Trieste: il lento cammino d'una riforma. *Rivista di diritto tavolare*, 2, 1984, 1. Trieste, 45–63.
- Dorsi, P. (1989):** "Libertà" e "Legislazione". Il rapporto del barone Pittoni sullo stato della città di Trieste e del suo Territorio (1786). *Archeografo Triestino*, 49, 1989, 4. Trieste, 137–185.
- Jakomin, D. (1987):** Škedenjska krušarica – Servola: La portatrice di pane. Trst, Dom Jakoba Ukmarja.
- Kalc, A. (1999):** Tržaško podeželje in policijski red iz leta 1777. Kratek sprehod med črko in stvarnostjo. *Annales, Series historia et sociologia*, 9, 1999, 2. Koper, 271–288.
- Kalc, A. (2004):** Žensko prebivalstvo v Trstu leta 1775: nekaj socialno-demografskih in gospodarskih vidikov ter metodoloških vprašanj. *Zgodovinski časopis*, 58, 2004, 3/4. Ljubljana, 337–376.
- Kalc, A. (2005):** Vinogradništvo in trgovina z vinom na Tržaškem v 18. stoletju kot področje spora med "tradicionalnim" in "inovativnim". *Annales, Series historia et sociologia*, 15, 2005, 2. Koper, 291–308.
- Kalc, A. (2007):** Politika priseljevanja v Trstu v 18. stoletju. *Annales, Series historia et sociologia*, 17, 2007, 1. Koper, 83–106.
- Kalc, A. (2008):** Konskripcija tržaškega *teritorija* iz let 1777/78. *Zgodovinski časopis*, 62, 2008, 1/2. Ljubljana, 29–44.
- Kandler, P. (1846):** Del Territorio di Trieste. *L'Istria*, 1, 1846, 45/46. Trieste, 180–182.
- Kandler, P. (1861):** Raccolta delle leggi, ordinanze e regolamenti speciali per Trieste. Trieste, Lloyd.
- Kovačič, K. (ed.) (1993):** Ondile čez Stari vrh. Bani: zgodovina kraškega naselja skozi stare katastrske mape, listine in pričevanja. Bani, SKD Grad.
- Navarra, E. (1993):** Famiglie e terre a Barcola fra '700 e '800. Roma, Studio 92.
- Pahor, M. (ed.) (1987):** L'uomo e la vite – Človek in trta. Trst – Trieste, Narodna in študijska knjižnica Trst.
- Pahor, S. (1972):** Upravno-politične razdelitve občine Trst. *Jadranski koledar 1973*. Trst, Založništvo tržaškega tiska, 72–80.
- Pahor, S. (1975a):** Prvič se Križ omenja v 11. stoletju kot vas, ki spada v mestno občino. *Primorski dnevnik*, 19. 11. 1975. Trst, 4, 6.
- Pahor, S. (1975b):** Za proseško zemljo sta se pripravili tržaška občina in devinska gospoda. *Primorski dnevnik*, 18. 11. 1975. Trst, 4.
- Pahor, S. (2007):** Vrdela. V: Kravos, B. (ed.): *Narodni dom pri Sv. Ivanu*. Trst, SKD Slavko Škamperle, 23–44.
- Panariti, L. (1998):** Il "dannato commercio". Trieste nel XVIII secolo. *Metodi e ricerche*, 17, 2. Udine, 111–127.
- Panjek, A. (2006):** Človek, zemlja, kamen in burja: zgodovina kulturne krajine Krasa (oris od 16. do 20. stoletja). *Knjižnica Annales Majora*. Koper, Založba Annales.
- Pavanello, R. (2005):** Il capitanato del Circolo di Trieste tra uniformità amministrativa e particolarismo istituzionale. *Quaderni Giuliani di Storia*, 26. Trieste, 55–80.
- Scussa, V. (1863):** Storia cronografica di Trieste dalla sua origine sino all'anno 1695 cogli annali dal 1695 al 1848 del procuratore civico cav. Pietro dott. Kandler. Testi manoscritti che si conservano nell'Archivio Diplomatico di Trieste ora pubblicati per graziosa concessione del magnifico Podestà Stefano nob. de Conti. Prima edizione curata da F. Cameroni. Trieste, C. Coen editore.
- Tamaro, A. (1942–43):** Fine del Settecento a Trieste. Lettere del barone P. A. Pittoni (1782–1801). *Archeografo Triestino*, 54/55. Trieste, 3–430.
- Trampus, A. (1984):** Appunti per una storia di Opicina. *Archeografo Triestino*, 44. Trieste, 73–146.
- Tucci, U. (1980):** Una descrizione di Trieste a metà del Settecento. *Quaderni giuliani di storia*, 1, 1980, 2. Trst, 95–113.
- Ubal dini, T. (1987):** Il "Territorium Tergestinum" in cinque carte topografiche del XVI e XVII secolo. *Archeografo triestino*, 47. Trieste, 5–85.

Valenčič, V. (1962): Štetje prebivalstva leta 1754 v predjožefinski ljubljanski škofiji in njegovi rezultati. *Zgodovinski časopis*, 16, 1962, 1. Ljubljana, 27–53.

Valenčič, V. (1963): Starostna in družbena struktura prebivalstva v predjožefinski ljubljanski škofiji po štetju leta 1754. *Zgodovinski časopis*, 17, 1963, 1. Ljubljana, 127–154.

Valenčič, V. (1996): Prebivalstvo po župnijah na Kranjskem v letih 1778 in okrog 1780. *Zgodovinski časopis*, 50, 1996, 1. Ljubljana, 53–63.

Verginella, M. (1990): Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije.

Verginella, M. (2003): La campagna triestina. V: Finzi, R., Panariti, L., Panjek, G. (eds.): *Storia economica e sociale di Trieste*, II. La città dei traffici, 1719–1918. Trieste, 461–482.

Volpi Lisjak, B. (1995): Slovensko pomorsko ribištvo skozi stoletja od Trsta do Timave. Trst, Mladika.